

PRAVNOPOVIJESNA METODOLOGIJA U DJELU MARKA KOSTRENČIĆA

Dr. sc. Filip Hameršak*

UDK: 34(091)Kostrenčić,M.
929 Kostrenčić, M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: listopad 2013.

Opusu akademika Marka Kostrenčića (1884. – 1976.), prvoga nastavnika samostalne katedre hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu, može se pristupiti na više načina. Na osnovi uvida u skripta, udžbenike, članke i druge tekstove u ovom radu prikazuje se njegov teorijsko-metodološki razvoj, dijelom i u odmaku od prethodnika, posebno s obzirom na raznolika poimanja prava, povijesti i uopće (društveno-humanističkih) znanosti, ali i na konkretnu obradu pojedinih, pretežno medievističkih pravnopovijesnih tema. U tom sklopu glavni na pozornosti pridana je koncepcijama izloženima u njegovim utemeljiteljskim publikacijama 1912. – 1930. te onima iz razdoblja 1947. – 1976., koje zbog izmijenjenoga socio-političkoga okruženja, ali i naznaka unutarnjega kontinuiteta predstavljaju svojevrsan interpretativni izazov.

Ključne riječi: pravna povijest, historiografija, udžbenici, metodologija, Pravni fakultet u Zagrebu

I. UVOD

Već i sasvim okviran osvrt na kronološki razvoj pravnopovijesne struke do-
vodi nas do uvida u to da odgovori na pitanja o njezinu određenju, zadaćama
i načinima na koje ih može ostvariti nisu dani jednom zauvijek. Štoviše, neki
će danas reći, povijesno varijabilni nisu samo odgovori nego i sama ta pitanja,
povezana – među ostalim – s mjestom koje pravna znanost, pa i spoznaja, op-

* Dr. sc. Filip Hameršak, viši asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg
maršala Tita 14, Zagreb

ćenito zauzimaju u danom društvu. Drugim riječima, kao predmet refleksije o ishodištima i mogućim smjerovima razvoja pravnopovijesne struke nameću se ne samo pojedinačni istraživački zaključci nego i ono što ih uvjetuje – opća teorijska, odnosno heuristička polazišta – okupljeni svi zajedno pod pomalo propusnim nazivnikom metodologije.

U tom smislu svaki sustavniji rad posvećen povijesti pravne povijesti, odnosno se on na globalnu, europsku, nacionalnu, sveučilišnu ili personalnu razinu, u većoj ili manjoj mjeri obrađuje i mijene u shvaćanju pojedinih metodoloških pitanja.¹ Zacijelo već i s obzirom na veću brojnost povjesničara inih društvenih te, posebice, humanističke provenijencije, u bibliografskim bazama i drugim pregledima, međutim, bitno su zastupljeniji načelno zasnovani, metodološki pregledi, pa i teorijske rasprave iz njihova pera.² Zbog različitih institucional-

¹ O tomu vidjeti npr. općenite prikaze u: *Pravna povijest*, Pravni leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 1196 – 1198; Knafla, L. B., *Legal History*, Encyclopedia of Historians and Historical Writing, vol. 1, Fitzroy Dearborn Publishers, London – Chicago, 1999., str. 700 – 705, i Halpérin, J.-L., *Histoire du droit*, Dictionnaire de la culture juridique, Quadrige-Lamy-Puf, Paris, 2003., str. 783 – 787, te recentne radove posvećene pojedinim problemskim razinama, uvijek s daljnjom literaturom: Phillips, J., *Why Legal History Matters*, Victoria University of Wellington Law Review, vol. 41, 2010., str. 293 – 316; Rose, J., *Studying the Past: the Nature and Development of Legal History as an Academic Discipline*, Journal of Legal History, vol. 31, br. 2, 2010., str. 101 – 128, napose pak prikaze Wijffels, A., *L'enseignement et la recherche en histoire du droit en Angleterre et au Pays de Galles au 21ème siècle*; Pihlajamäki, H., *Legal History in the Nordic Countries*; Alvazzi del Frate, P., *L'historiographie juridique en Italie*; Heirbaut, D., *Legal History in Belgium* i Stolleis, M., *Europäische Rechtsgeschichte, immer noch ein Projekt*, objavljene 2009. u prvom, tematskom broju elektroničkoga časopisa *Clio@Themis* (<http://www.cliothemis.com/Clio-Themis-numero-1/12>, srpnja 2013./), kao i nešto starije izlaganje s obzirom na Njemačku – Schmoeckel, M., *Rechtsgeschichte im 21. Jahrhundert, ein Diskussionsbeitrag zur Standortbestimmung*, Forum Historiae Iuris, svibanj 2000. (<http://fhi.rg.mpg.de/debatte/0005schmoeckel.htm> /12. srpnja 2013./).

² Temeljni opći metodološki pregled na hrvatskom jeziku i dalje je Gross, M., *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja* (2., nepromijenjeno izd.), Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., a dodatne obavijesti mogu se naći u njezinim radovima te onima Z. Römer Janeković, Z. Blažević, B. Jankovića i N. Kisić Kolanović objavljenima u periodici i zbornicima tijekom zadnjih petnaestak godina. Od lakše dostupnih stranih izdanja još uvijek je korisna spomenuta *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, vol. 1-2, a treba spomenuti i nedavni prijevod Burrow, J., *Povijest povijesti. Epovi, kronike, romanse i ispitivanja od Herodota i Tukidida do dvadesetog stoljeća*, Algoritam, Zagreb, 2010. Što se tiče nacionalnoga okvira, unatoč interpretativnim zastrancima i naglašenom biografsko-herojskom pristupu (čije je naličje animozitet prema nekim

nih ishodišta pravna povijest – poput, primjerice, vojne povijesti – počesto je ondje samo dotaknuta, no to ne isključuje njihovu relevantnost i za njezino područje. Dakako, za proučavanje određenja, zadaća i postupaka pravne povijesti nije bitno samo kako se u danom vremenu i prostoru doživljava povijest (podjednako u značenju historiografije kao i prošlosti uopće), već i kako se poima pravo, točnije – što o njemu imaju reći filozofija odnosno opća teorija prava. U osnovi to bi dakle bile tri temeljne skupine odrednica za pristup naslovnoj temi.

Izvorno naše izlaganje, izneseno na Međunarodnom znanstvenom skupu u povodu sto godina od osnivanja Katedre za povijest hrvatskog prava i države Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i dvjesto godina od proglašenja Općeg građanskog zakonika (3. – 5. studenoga 2011.), obrađivalo je metodološke odrednice prvih udžbenika zagrebačke katedre za nacionalnu pravnu povijest, od Kostrenčićeva djela *Hrvatska pravna povijest* iz 1919. do *Hrvatske državne i pravne povijesti* Antuna Dabinovića, objavljenoga 1940. Vodeći se povećanim opsegom građe te odlukom da ju izložimo u svojevrsnom intelektualno-biografskom slijedu, sve relevantnijem i na području pravne povijesti³, u ovom radu bavit ćemo se ponajprije opusom akademika Kostrenčića.⁴

suvremenicima), bibliografski obilatu orijentaciju daje Antoljak, S., *Hrvatska historiografija* (2. dopunjeno izd.), Matica hrvatska, Zagreb, 2004. Stanjem potkraj XIX. i početkom XX. st. bave se Gross, *op. cit.*, str. 177 – 188, i Strecha, M., *O nastanku i razvoju moderne historiografije u 19. stoljeću*, *Povijest u nastavi*, vol. 3, br. 6, 2005., str. 103 – 116, “suvremena hrvatska historiografija” iz pera N. Budaka, D. Roksandića, B. Vranješ-Šoljan i H. Matkovića tematski je blok u *Historijskom zborniku*, vol. 52, 1999., str. 167 – 192, a neke aspekte pokriva i zbornik *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2005. Kada je ovaj rad već bio u poodmakloj fazi izradbe, tiskana je i za prva poslijeratna desetljeća ključna knjiga Najbar-Agičić, M., *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945–1960.*, Ibis grafika, Zagreb, 2013., u kojoj su posebna poglavlja posvećena Pravnom fakultetu i Historijskom institutu JAZU u Zagrebu, odnosno više odjeljaka samomu Kostrenčiću.

³ Tako npr. Parry, G., *Is Legal Biography Really Legal Scholarship?*, *Legal Studies*, vol. 30, br. 2, 2010., str. 208 – 229. Relevantno je i obrazloženje uz dugogodišnji “Legal Biography Project”, predstavljen na stranicama London School of Economics, Department of Law, <http://www.lse.ac.uk/collections/law/projects/legalbiog/lbp.htm> (11. ožujka 2013).

⁴ Polazeći od Stipčević, A., *Popis radova Marka Kostrenčića*, Pravni fakultet u Zagrebu 1776–1996, knj. IV, vol. 1, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1997., str. 409 – 421.

II. BAŠTINA I UTJECAJI

Premda je dotad bilo zabilježeno više prijedloga u prilog osnutku samostalne katedre, početkom XX. stoljeća zagrebački studenti prava svoja su osnovna znanja iz nacionalne pravne povijesti još uvijek stjecali u sklopu predmeta opće pravne povijesti, koji je kao jedini nastavnik na istoimenoj katedri od 1894. do kraja života 1926. (s iznimkom kraćih supliranja prethodnika mu Josipa Pliverića 1895./96. i 1896./97.), uz također relevantno hrvatsko-ugarško privatno pravo te programski neobvezatnu enciklopediju prava, predavao Milivoj Maurović. Kao što je poznato, njegovim zauzimanjem, uz potporu povjesničara Tadije Smičiklase, hrvatsko-slavonski ban Nikola Tomašić, i sam profesor zagrebačkoga pravnog fakulteta, zainteresiran za hrvatsku pravnu povijest, napokon je 1911. i ostvario taj već desetljetni naum.⁵

Povoljan politički trenutak, međutim, poklopio se sa zaključkom inicijatora da za mjesto prvoga docenta već postoji primjeren kandidat. Rođen u Zagrebu, u obitelji bibliotekara Ivana, ravnatelja Sveučilišne knjižnice, Marko Kostrenčić za Smičiklase je – inače bliskoga očeva prijatelja – zajedno s pet godina starijim Milanom Šufflayem još kao student radio na objavljivanju isprava u *Diplomatičkom zborniku Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, zadobivši zacijelo određeno znanje pomoćnih povijesnih znanosti te, dakako, povjerenje svojih

⁵ Većina radova o gradivu te katedrama opće i nacionalne pravne povijesti prikupljena je također u spomenici Pravni fakultet u Zagrebu 1776–1996, knj. II, vol. 1, 1996.: Čepulo, D., *Povijest i pravo: opća povijest, povijest staleža (1780-1812) i pravno obrazovanje na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu (1776-1850)*, str. 67 – 87; Čepulo, D., *Pravo, povijest i društvo: opća povijest prava, enciklopedija prava i pravna izobrazba na Prvoslovnoj akademiji u Zagrebu (1850-1874)*, str. 179 – 207; Čepulo, D., *Teaching Legal history at the Faculty of Law in Zagreb 1868-1933: contexts, origins, profile, comparisons*, str. 241 – 244; Čepulo, D., *Opća pravna povijest (1874-1933) i udžbenik "Opća povijest prava" (1890-1894): nastanak i metodološka i kulturološka usmjerenja*, str. 245 – 262; Kostrenčić, M., *Pravna povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije Oslobođenja*, str. 263 – 267; Lonza, N., *O nastavi hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije osnutka zasebne katedre 1911. godine*, str. 269 – 277; Sirotković, H., *Tričetvrt stoljeća djelovanja katedre za nacionalnu pravnu povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, str. 279 – 295, i Engelsfeld, N., *Povijest katedre hrvatske pravne povijesti*, str. 297 – 324, a zbog teorijskih pretenzija treba uputiti i na Čulinović, F., *Razvitak državnopravne historije*, Spomenica u počast 40-godišnjice osnivanja Saveza komunista Jugoslavije 1919–1959., vol. 1, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960., str. 80 – 88. Prigodni pak tekstovi o naslovljenikovu životu i radu prikupljeni su u nastavku istoga niza, Pravni fakultet u Zagrebu 1776–1996, knj. III, vol. 2, 1997.: Čulinović, F., *Pola vijeka rada na pravnoj historiji*, str. 193 – 198, i Sirotković, H., *Komemoracija akademiku Marku Kostrenčiću*, str. 201 – 211.

neformalnih mentora.⁶ Iako dotad nije imao objavljenih radova, predviđevši ga najkasnije 1909. za nositelja katedre koja je tek trebala biti osnovana, Maurović je, naime, postigao da fakultet Kostrenčića uz potporu Zemaljske vlade pošalje na dvogodišnji studijski boravak u inozemstvo, odnosno na usavršavanje pod vodstvom profesora Karela Kadleca i Jana Kaprasa (Prag), Fjodora Fjodoroviča Zigelja (Varšava), Stanislava Kutrzebe (Krakov) te Oswalda Balzera i Przemysława Dąbkowskog (Lavov), specijaliziranih za povijest pojedinih slavenskih prava, zatim u bečki sveučilišni Institut für österreichische Geschichtsforschung, isti onaj u kojemu se 1880-ih usavršavao Smičiklas. Mimo Instituta iste je akademske godine 1910./11. Kostrenčić – kako kaže – bio i u “živom kontaktu” s Vatroslavom Jagićem, Konstantinom Jirečekom i Milanom Rešetarom, sudjelujući u radu njihovih seminara.⁷

Opusi te metodološke odrednice spomenutih autora izvan dosega su ovoga prinosa, no treba istaknuti mišljenje samoga Kostrenčića, koji se u kasnijem memoarskom tekstu osvrće na svega njih dvojicu. Kako kaže, od pravnih povjesničara najviše je na nj utjecao Balzer svojim “historičkim kriticizmom i pozitivizmom”, oslobođen “svakog romantizma” u istraživanju slavenskih pravnih povijesti te skeptičan prema povijesti slavenskih prava kao cjeline, pa i prema samoj komparativnoj metodi, koja je u to vrijeme “imala biti panaceja za sve neuspjehe u istraživanju i izučavanju pravne historije uopće”. Nasuprot njemu, nastavlja Kostrenčić, Kadlec je u svojem radu više išao u širinu negoli u dubinu, a njegova su shvaćanja “još uvijek bila dosta zastrta romantičkim velima”.⁸

Znatno veći prostor nije moguće posvetiti ni raščlambi sadržaja nacionalne pravne povijesti obrađivanih u prvom desetljeću XX. st., tj. uoči osnutka katedre, na zagrebačkom fakultetu. Naime, između 1890. i 1894. ondje su za studente istoimenoga krovnoga predmeta napisana i umnožena opsežna, izričajno veoma dotjerana skripta (1125 stranica, uključujući punih 126 stranica metodološkoga uvoda), zapravo nastavnička priprema za predavanja *Opća povijest prava*, u kojima se uz sistematizaciju Gustava Hugoa (vanjska i unutarnja pravna povijest, tj. vrela te grane i instituti) iščitavaju nešto stariji, spoznajno optimistički utjecaji Friedricha Carla von Savignya (duhovni karakter prava

⁶ Kostrenčić, M., *Tadija Smičiklas*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1962., str. 52 – 55.

⁷ Kostrenčić, M., *Od Habsburške monarhije do socijalističke Jugoslavije*, Spomenica u počast 40-godišnjice osnivanja Saveza komunista Jugoslavije 1919-1959, vol. 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960., str. 57.

⁸ *Ibid.*, str. 57.

s “čuvstvom naroda” kao izvorištem), Montesquieua (povezanost prirodne i društvene sredine) te osobito hegelovski nastrojenih Eduarda Gansa (prava pojedinih naroda kao emanacije općega razvoja “pravne ideje”) i Josefa Kohlera (teorija kulturnih krugova). Tristotinjak stranica *Opće povijesti prava* posvećeno je “slavenskom pravu”, za koje se uz naglašavanje važnosti zadruga ističe da je nekad postojalo kao jedinstveni fenomen, stotinjak pak u njihovu okviru srednjovjekovnim “pravnim spomenicima južnih Slavena”, od kojih se na sedamdesetak obrađuju hrvatski “pravni spomenici”, napose isprave, “zakoni” i zaključci sabora te statuti općina i gradova, s ponešto izdvojenim “spomenicima dubrovačkim”.⁹

Iako su ta Pliverićeva “opća” skripta bila u nekoj vrsti optjecaja i početkom XX. st. – potvrdu za to pruža nam, među ostalim, njihov dio o južnoslavenskim pravnim povijestima, doslovce uvršten u skripta *Pravna povjest Slavena* priređena 1900. navodno prema Maurovićevim predavanjima¹⁰ – iz sukcesivnih Maurovićevih skripata o pojedinim pravnim povijestima¹¹ može se zaključiti da Pliverićev, uvjetno rečeno, hegelovsko-historicistički metodološki uvod dalje nije bivao reproduciran te da su i u obradi samoga gradiva izvršeni određeni konceptijski pomaci koji nadilaze jednostavno bibliografsko ažuriranje.

Primjerice, iako mjestimice iskazuje određenu podvojenost u pogledu “stranih utjecaja” na pravo u južnih Slavena (dijeli ih dalje samo na Hrvate, Srbe i Bugare) te oprez u prikazu komparativne metode kao uporišta za rekonstrukciju

⁹ Jedini poznati primjerak tih skripata čuva se u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i zaključno s 12. srpnja 2013. nedostupan je zbog lošega stanja. Iako je u katalogu autorstvo pripisano Jaromiru Hanělu, s velikom se izvjesnošću može uzeti da ih je sastavio Maurovićev prethodnik Pliverić, zacijelo nadovezujući se na programske odrednice još iz 1870-ih, odnosno iz Hanělova doba. Navode u ovom odjeljku stoga iznosim prema Čepulo, *Opća... op. cit.* u bilj. 5, posebice str. 252 – 260.

¹⁰ Pretpostavljajući da Maurović prvih godina nije uspijevao izložiti cjelokupno gradivo, Čepulo zaključuje da je njihov priređivač jednostavno posegnuo za starijim, već umnoženim Pliverićevim (tj. Pseudohanělovim) skriptima, pri čem nije nevažno i da je potonji tih godina bio na čelu povjerenstva za pravno-povijesne teoretičke državne ispite (*ibid.*, str. 259). Zbog nedostupnosti izvornoga primjerka vlastite navode o Pliverićevu pristupu južnoslavenskim pravnim povijestima, dakle temeljimo isključivo na uvidu u skripta *Pravna povjest Slavena* iz 1900., koja strukturalno obuhvaćaju rusku (str. 2 – 42) i češku (str. 42 – 65) pravnu povijest, “izvore” i “spomenike” poljskoga prava (str. 66 – 88) te “spomenike južnih Slavena” (str. 88 – 168), razdijeljene na omanji uvod (str. 88 – 94), hrvatske s dubrovačkima (str. 94 – 146), srpske (str. 146 – 159) i bugarske (str. 159 – 168).

¹¹ Popis u: *Grada za bibliografiju prof. dr. Milivoja-Klementa Maurovića*, Pravni fakultet u Zagrebu 1776–1996, knj. IV, vol. 1, 1997., str. 505 – 506.

predmnijevanoga njihova zajedničkoga ishodišta¹², Pliverićevo omanje uvodno izlaganje u bitnom je obilježeno razmjerno nekritičkim panslavenskim natruhanama, odnosno potragom za nekom autohtonom, iskonskom jezgrom¹³, nalazeći je zacijelo odviše lako i u nekim istočnojadranskim gradskim statutima koji, prema njemu, “ne prikazuju ništa drugo, već staro prvobitno slaven[sko] pravo”.¹⁴

Nasuprot tomu, iako su zadržala naslov *Pravna povjest Slavena*, gušće pisana skripta objavljena 1902. također s pozivom na Maurovićeva predavanja, takve naglaske sadržavaju samo u manjoj mjeri¹⁵, a umjesto poglavlja “Pravni spomenici hrvatski” – prije uključenoga u cjelinu “Spomenici južnih Slavena” – odnosno je poglavlje ambicioznije naslovljeno “Hrvatska pravna povijest” (str. 38 – 72 od ukupno 80), sada bez zasebne južnoslavenske cjeline.¹⁶ Nakon uvodne, sasvim realističke konstatacije o njezinoj neistraženosti¹⁷, Maurović, kako je i najavio, do str. 50 daje potpuno nov, veoma gust i iscrpan pregled objavljenih izvora i literature (uključujući inozemne radove te one u časopisima), nerijetko popraćen pregledom recepcije pojedinih tekstova, pa i kritičkim opaskama, pri čem ne treba zaboraviti da mu je u odnosu na Pliverića pothvat bio olakšan ne samo daljnjim publiciranjem gradiva (napose u dvama nizovi-

¹² “[...] ali s druge strane ne smijemo sve generalizirati, i ne smijemo sve što nađemo kod jednog naroda prenijeti u drugi, nego tko hoće, da iz pravnih spomenika svih 3 naroda [Hrvata, Srba i Bugara – F. H.] dade sliku zajedničkog prava, mora točno i brižno paziti je li se radi o ustanovi prvobitno slavenskoj ili o takvoj, koja je došla iz tuđine.” (*Pravna povjest Slavena prema Dru Mauroviću*, B. Žalac, s. 1., 1900., str. 94).

¹³ “[...] pravo kod svih južnih Slavena bilo prvobitno posve jedno te isto – počam od 12. vijeka možebiti i kasnije počele su se što zbog političkih okolnosti što zbog tuđeg upliva i crkvenih odnošaja javljati razlike u pravu, ali ti strani uplivi nisu bili nikada toliko jaki, da bi posve istisnuli i uništili onaj prvobitno jedinstveni karakter prava, kako je nekoć postojalo.” (*ibid.*, str. 93).

¹⁴ *Ibid.*, str. 90.

¹⁵ Primjerice, napominjući kako nedostaje vremena za pregled literature o zadruzi Maurović ističe da ju “drže najbolji historici ostatkom prastare rodovne organizacije Slavena” (*Pravna povjest Slavena po Dru Mauroviću*, s. n., s. 1., 1902., str. 50).

¹⁶ Prema Maurovićevim marginalijama na primjerku što se čuva u Biblioteci Pravnoga fakulteta u Zagrebu, može se zaključiti da je za razliku od skripata iz 1900. u onima iz 1902. veći dio poglavlja o hrvatskoj pravnoj povijesti (str. 38 – 60) nastao ne uvijek preciznim prijepisom njegova unaprijed pripremljenoga izlaganja.

¹⁷ “Hrvatska je pravna povjest vrlo slabo obrađena. Možemo govoriti tek o počecima rada na tom polju. U slijedećem prikazujemo sliku dosadanjega rada o hrv. pravnoj povijesti, pa kako je nuždan preduvjet napretka u tom području, da bude u valjanima izdanjima publicirano dovoljno materijala, govorit ćemo najprije o izdanjima izvora, a zatim o ostalom literarnom radu.” (*ibid.*, str. 38).

ma JAZU-a, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalum* i *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalum*)¹⁸ nego i pojavom prvih svezaka *Povjesti Hrvata* Vjekoslava Klaića.

Umjesto ispravama Maurovićev sljedeći odjeljak (str. 51 – 60) posvećen je “hrvatskim zakonima” (državnim i crkvenim) do 1492., elementarno do 1848., uključujući i raspravicu o egzistenciji srednjovjekovnih *concordia mixta*, s osloncem na tadašnju političku historiografiju i opet Pliverića¹⁹, no s evidentnim naporom da se pravno-dogmatska razina izlaganja kontekstualno nadogradi, a pojedinačne obavijesti sintetski povežu.²⁰ Kako bilo, prema litografiranom tekstu samih skripata, to je ujedno i granica do koje je Maurović stigao predavati u školskoj godini 1900./1901.²¹, a po svem sudeći, ni poslije nije uspio nadograditi izložene svoje zahvate.²²

Ukratko rečeno, iako je u prethodnom desetljeću bilo nekih poboljšanja, uoči osnutka samostalne katedre gradivo hrvatske pravne povijesti predavalo

¹⁸ O sadržaju i dinamici tih i drugih relevantnih izdanja pregledne obavijesti daje Nikolić-Jakus, Z., *Uvod u studij povijesti. Historiografski praktikum*, Leykam international, Zagreb, 2008., str. 101 – 107 i drugdje.

¹⁹ Valja imati na umu da su nešto ranije publicirana i veoma opsežna skripta Pliverić, J., *Hrvatsko-ugarsko državno pravo po stenografskim bilješkama Janka Koharića uz redakciju M. Šrabca*, B. Žalac, Zagreb, 1900., u kojima se na više stotina stranica obrađuje razdoblje 1102. – 1848.

²⁰ U određenoj mjeri to je vidljivo i u za hrvatsku pravnu povijest također važnim skriptama o “hrvatsko-ugarskom privatnom pravu” odnosno “privatnom pravu Tripartita” koja su pod Maurovićevim imenom izdavana od 1902. do 1926. Zanimljivo je da je u najmanje jednim od njih u sklopu uvodne sistematike vrela na “državne zakone”, “kraljevske odredbe”, “kraljevska privilegija”, “statuta”, “sudačke rješidbe” i “običajno pravo” kao primjer navedena Trpimirova darovnica iz 852. i još neke donacije prije 1102. Vidjeti npr. Maurović, M., *Hrvatsko-ugarsko privatno pravo*, Društvo hrvatskih sveučilišnih građana za pouku analfabeta, s. l., 1907., str. 39 – 40.

²¹ *Pravna povjest Slavena...*, *op. cit.* u bilj. 15, str. 60.

²² Naime, ondje gdje je – prema naznaci – Maurović 1901. stao s predavanjima, skripta iz 1902. nastavlja se još krajnje sažetim odjeljcima o statutima, vladarskim ispravama te “zakonima i zaključcima hrv. sabora”, priređenima vjerojatno prema Ortnerovu repetitoriju iz 1898. U skriptama iz 1907. i 1909., uz manje varijacije u pogledu rasporeda i stilizacije, ti su odjeljci ponovno preneseni iz ishodišnih Pliverićevih skripata, pri čem je nekim kraćenjima podvrgnut čak i prikazani Maurovićev autorski pregled izvora i literature. Daljnji navodi o Maurovićevoj strukovnoj i političkoj djelatnosti mogu se naći u intimnom nekrologu njegova nasljednika, u kojemu je prikazan kao marljiv, ali pretjerano kritičan skeptik, “naučni sejfmademan [sic!], koji je “uz malo savršeniju tehniku rada i ekonomisanje svojih sila” mogao “dati i veće rezultate” (Kostrenčić, M., *Milivoj Maurović*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 40, 1925./26. – 1926./27., str. 212, 236).

se bez potpuno posvećenoga nastavnika, razdijeljeno u više predmeta, u minimalnom opsegu i bez metodološkoga uvoda, i s osloncem na sve brojnija, ali s obzirom na pokrivenost prošle pravne zbilje još uvijek krajnje oskudna publicirana vrela i kritičku literaturu.²³

III. RANI EPISTEMOLOŠKI I PRAVNOTEORIJSKI PRINOSI

Prvo desetljeće Kostrenčićeva djelovanja na fakultetu ujedno je najbogatije množinom, a i opsegom njegovih radova, objavljenih pretežno u *Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu* te samostalno, u obliku više izdanja skripata odnosno udžbenika. Naime, dorađujući prije dovršene znanstvene tekstove te komentirajući uža strukovna zbivanja, početkom 1920-ih kao član uredništva i redoviti suradnik časopisa *Nova Evropa* sve će se više zanimati širim društvenim i kulturnim pitanjima, a od polovice toga desetljeća u znatnijoj će ga mjeri zaokupljati prigodno-biografska te institucionalno-programatska suradnja u izdanjima zagrebačkoga sveučilišta i JAZU-a. Obnašanje pak niza političkih dužnosti (ministar socijalne politike i narodnog zdravlja, senator, ban Savske banovine), nakon kojih je 1936. umirovljen, kao i zatočeništvo odnosno prisilna pasivnost u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske, dovelo je do toga da od 1931. do 1946. nije objavio nijedan znanstveni tekst.²⁴

Međutim, upravo takav asimetrično zgusnuti raspored omogućuje da se Kostrenčićevim tekstovima publiciranima od 1912. do 1930. pristupi sintezno, kao gotovo organskoj cjelini, strukturirajući izlaganje od njegovih načelno-epistemoloških i pravno-teorijskih prema uže metodološkim pogledima te konkretnim rješenjima umjesto kronološki.²⁵

²³ Mimo toga, nasuprot nekim tezama o dekadenciji visokoškolskoga sustava, sam Kostrenčić kasnije će krajnje nepovoljno prikazati svoje mladenačko okruženje: "Uzevši u cijelosti i općenito, studenti se nisu mnogo brigali za svoje stručno uzdizanje niti za svoje opće obrazovanje. Predavanja su bila, naročito na pravnom fakultetu, vrlo slabo posjećena, ali pritom treba napomenuti, da i sami profesori, napose oni, koji su bili mađaronski poslanici u hrvatskom saboru, samo držanje predavanja nisu suviše skrupulozno shvaćali [...] Rijetki su bili izuzeci, koji su pored skripata posegnuli i za literaturom iz dotičnog predmeta. A skripta su bila, dakako, puna griješaka, često i komičnih, a studenti su ih mehanički naučili i na ispitima isto tako mehanički izgovarali." (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 7, str. 55).

²⁴ Za temeljne podatke o Kostrenčićevu životu s daljnjom bibliografijom vidjeti Sirotković, H.; Tkalčević, M., *Kostrenčić, Marko*, Hrvatski biografski leksikon, vol. 7, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 698 – 699.

²⁵ Od 1912. do 1915. litografirana su najmanje dva izdanja skripata prema Kostrenčićevim predavanjima, posljednje – čini se – u čak tri sveska, koji nam međutim

Naime, kako izrijekom ističe u jednomu od dvaju ranih članaka u kojima iznosi vlastita filozofska ishodišta, pravna je povijest “uvijek bila u uskoj vezi sa općom filozofijom”.²⁶ Prema njegovu sudu kao reakcija na Hegelov panlogizam polovicom XIX. st. zavladao je općenito filozofiji nesklono raspoloženje, oličeno u “materijalizmu”, odnosno u “mehaničkom poimanju svega”, tj. u uvjerenju kako se “sve što bivstvuje” može “podvrći gospodstvu vječnih i nepromjenjivih zakona” po uzoru na “Darwinovu evolucionu teoriju”. No, nastavlja on pišući, dakle, u jeku Prvoga svjetskog rata, takvo se ozračje – čini se – neće još dugo održati, s obzirom na to da, kako drži, za razliku od starije idealističke filozofije, mehanicizam i materijalizam ne udovoljavaju “potrebama našeg čuvstvenog i našeg moralnog života”.²⁷

Rezultat svega toga, naime, povezan i s uzdrmanošću “autoriteta tradicionalnih religija”, opća je “nesigurnost u prosuđivanju svih moralnih mjerila”, nihilizam u Nietzscheovu smislu: “staro je uništeno, a novo, što bi imalo da zamijeni staro, nije stvoreno”. Osim toga njemačkoga filozofa, kojemu pripisuje “divnu umjetničku intuiciju”, ali i neuspjeh u pružanju praktične, ponajprije etičke orijentacije, u sličnom kontekstu tada 33-godišnji Kostrenčić dalje spominje nastojanja L. N. Tolstoja, F. M. Dostojevskoga, H. Ibsena, M. Maeterlincka, H. Bergsona, pa i E. Haeckela: “A potreba za novom jednom orijentacijom nije postala manjom, već nasuprot većom, jer uto pritisnuše nas tri krvave godine rata, u kojem su uništene etičke vrednote, oboreni ideali, kao malo kada. Više no ikada potrebuje čovječanstvo novih ideala i novih vidika.”²⁸

Uvod je to u oduševljeni osvrt na 1911. u Berlinu objavljeno djelo danas manje poznatoga njemačkoga filozofa Hansa Vaihingera *Die Philosophie des Als Ob*, za koje Kostrenčić drži da ispreplećući “razne struje modernog doba” dobro rasvjetljuje “neke moderne pravno-filozofske probleme, tako te nam dapa-

nisu svi bili dostupni. Kao svojevrсни “work in progress” imaju samo rudimentarni metodološki uvod, nakon kojega slijede cjeline što – ponešto sažete – u osnovi odgovaraju onima u prvim dvjema trećinama udžbenika iz 1919., uz nešto uočljiviji oslonac na starija Maurovićeva i Pliverićeva skripta, pa bitnije razlike evidentiramo uz odgovarajuće njegove dijelove. Oko 1918. u sisačkoj je tiskari S. Jünkera tiskan anonimni repetitorij *Hrvatska pravna povijest* (str. 50), koji prema bilješki na primjerku što se čuva u NSK-u – za razliku od, najvjerojatnije, samih skripata – nije nastao uz Kostrenčićevu suradnju.

²⁶ Kostrenčić, M., *Hans Vaihinger: “Die Philosophie des Als Ob”*, Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu, vol. 43, br. 6, 1917., str. 325.

²⁷ *Ibid.*, str. 324.

²⁸ *Ibid.*, str. 325.

će pruža sigurnu osnovku, da si o njima stvorimo ispravan sud”.²⁹ Prema njemu, početna je točka Vaihingerove filozofije upravo “pragmatičko shvaćanje mišljenja”, pod čime se misli sljedeće: kao što je “organska funkcija oka” gledanje, tako je “organska funkcija psihe” mišljenje, koje primjereno funkcionira kada “izrađujući iz skupova danih očuta uporabive pojmove, općenite sudove i nužne zaključke, može da stvori takovu sliku o svijetu, da se po njoj mogu proračunati objektivni događaji, tako da mi sa svojim djelovanjem možemo s uspjehom zahvatiti u niz vanjskih događaja”.³⁰ U tom sklopu svrha mišljenja, međutim, nije da ostvari *savršenu* podudarnost s nekim predmnijevanim “objektivnim bivstvom” ili “objektivnim svijetom”, koji, nastavlja Kostrenčić, ionako nisu i ne mogu biti pristupačni, već da – ako je potrebno, korigirajući se iskustvom – pruži *dovoljnu* osnovu za praktično, svagdašnje, životno snalaženje.³¹

Sredstva mišljenja, pritom, nisu samo uvriježene logičke operacije (indukcija i dedukcija) već i ono što Vaihinger naziva fikcijama – takve predodžbene tvorbe koje su proturječne i zbilji i u sebi (fikcije u užem smislu), odnosno one koje proturječe zbilji, ili se barem od nje udaljuju (semifikcije).³² Kostrenčić izlaže i daljnju potpodjelu, no s obzirom na svrhu ovoga rada izdvojiti ćemo samo nekoliko primjera: točka bez protege i crta bez širine fikcije su u užem smislu, što je za Vaihingera općenita značajka temeljnih matematičkih pojmova; češće pak nailazimo na semifikcije, u kojima se npr. određeni odnosi svjesno izmišljaju (konstruiraju), ili pak određene stvarne sastavnice zbilje ističu, zanemaruju, preraspoređuju i uopćavaju – umjetne klasifikacije uopće, egoizam kao isključivi ekonomski motiv, statistički “prosječan čovjek”, Platonova država, “ljudska praprava” i “državni pra-ugovor”, napokon i pojmovi poput osobe, duše i slobode. Uz matematiku, sažima dalje Kostrenčić Vaihingerova stajališta, ogledno područje za porabu fikcija je – dakako – pravo, pri čem pod kategorijom “juriških fikcija” ne podrazumijeva samo “pravne fikcije” u

²⁹ *Ibid.*, str. 326. Pojedini autori, međutim, upravo Vaihingera izdvajaju kao ranoga predstavnika poimanja znanosti kao nikad potpunoga ali uporabljivoga modela, a uočava se i njegov izravan utjecaj na pravnorealistički pristup J. Franka (*Law in the Modern Mind*, 1931.). Tako Fine, A., *Fictionalism*, *Midwest Studies in Philosophy*, vol. 18, 1993., str. 1 – 18. Zbog daljnjih dodirnih točaka s nekim Kostrenčićevim shvaćanjima koristan je uvid u Pisker, B.; Mustapić, Z.; Zima, P., *Pravni realizam: interdisciplinarnost pravnih znanosti*, *Pravni vjesnik*, vol. 12, br. 1, 2012., str. 145 – 171.

³⁰ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 26, str. 326.

³¹ *Ibid.*, str. 327.

³² *Ibid.*, str. 419.

smislu činjenica za koje se zna da se nisu dogodile ili da se neće dogoditi već i počesto analognu supsumciju pojedinih posebnih slučajeva pod opće zakone.

Ukratko, nemoguć je “čisti [spoznajni – F. H.] pozitivizam” jer se već ni najjednostavniji sud ne može izreći bez općih kategorija, a te su već fikcije: “Predodžba naša o svijetu sastavljena je od samih fikcija, ona je sistem fikcija [...] Identiteta između mišljenja i bivstva nema; naš ‘svijet’ tek je sredstvo mišljenja, pa zato i nije naš predodžbeni svijet zadnja svrha mišljenja, već je njegova zadnja svrha djelovanje, napose etičko djelovanje.”³³ Drugim riječima, upozorava Kostrenčić vraćajući se na uvodno spomenutu krizu morala, eventualne štetne posljedice Vaihingerova teorijskoga skepticizma “potpuno su izglađene njegovim energičnim naglašivanjem života i njegovih praktičkih potreba”.³⁴

Međutim, više od Kostrenčićevih prosudbi o Vaihingerovim prepletenim polazištima (I. Kant, A. Schopenhauer, F. Nietzsche, darvinizam) i bliskim mu koncepcijama (E. Mach, R. Avenarius, C. S. Peirce, W. James)³⁵ zanima nas ovdje njegovo značenje za pravno područje. Prije svega, nastavlja pisac, autorova teza o načelnoj srodnosti prava i matematike – toj navodnoj kraljici znanosti – dobrodošla je protuteža odviše raširenom mišljenju “da se pravna znanost i njezine metode ne mogu ozbiljno [u smislu znanstvenosti – F. H.] uzeti”.³⁶ Nadalje, drži Kostrenčić, iako načelno opravdana, tadašnja kritika pojmovno-konstruktivne metode (od nešto starijih tekstova “ciljne jurisprudencije” R. Jheringa do programa “pokreta za slobodno pravo” H. U. Kantorowicza)³⁷, posebice u pogledu rješavanja normativno nepredviđenih slučajeva, otišla je predaleko, i valja ju korigirati u skladu s Vaihingerovim stajalištima: “On je prikazao jedno od najsmjelijih sredstava konstruktivne metode, fikciju u sistemu, i bjelodano dokazao, kakovih nam izvrsnih služba ovaj instrumenat može da čini. [...] Od zloupotrebljavanja ove metode štiti nas u potpunoj mjeri pragmatičko stajalište, koje ne će nikada dopustiti, da juristički pojmovi od sredstava postanu svrhom. Oni su dobri sluge ali loši gospodari.”³⁸

³³ *Ibid.*, str. 421.

³⁴ *Ibid.*, str. 423.

³⁵ *Ibid.*, str. 422.

³⁶ *Ibid.*, str. 423.

³⁷ O njima npr. Perić, B., *Struktura prava*, 12. dopunjeno izd., Informator, Zagreb, 1994., str. 201 – 211; Visković, N., *Teorija države i prava*, Birotehnika – CDO Zagreb, Zagreb, 2001., str. 108 – 111, i Vrban, D., *Država i pravo*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 545 – 550.

³⁸ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 26, str. 424.

Slična filozofska ishodišta – od Kanta nadalje – Kostrenčić priziva i kada ga narav izlaganja, od skripata i udžbenika do osvrta na knjigu *Juristische Grundlehre* (Leipzig, 1917.) kološvarškoga³⁹ profesora Felixa Somlóa, sili da uvodno odredi pojmove poput prava, pravnih normi i države. Govoreći tako, primjerice, o “nesavršenosti našeg spoznajnog aparata”, zbog kojeg stvari i fenomene “ne možemo shvatiti, gledati i proučavati ne u cjelini, već razlučeno s raznih strana”⁴⁰, uvodno će istaknuti da nijedna od mnoštva definicija ne pogađa samu “bit pojma prava”, no da je ipak za potrebe njegova rada potrebno odnegdje krenuti.⁴¹

Započinjući svoj pionirski udžbenik nacionalne pravne povijesti iz 1919.⁴², Kostrenčić stoga uopćeno ističe da je pravo – poput jezika, morala i ljepote – društvena pojava, jedno od sredstava koja “omogućuju i unapređuju međusobni saobraćaj među članovima društva”. Budući da društvo i takve društvene pojave stoje u recipročnom međudjelovanju, pitanje o tomu što je *prius*, a što *posterius* izlišno je.⁴³ S druge strane, svima njima imanentan je pojam nekoga pravila, norme; pravu, odnosno pravnoj normi povrh toga i pojam države, kao “osobite vrste ljudskoga udruživanja”. Ili, autorovim riječima, “Pod pravom razumijevamo norme, koje posredno ili neposredno polaze od države”, a “država je takovo udruženje ljudi, koje je uređeno pravnim normama.”⁴⁴ I u slučaju prava i države, dakako, odnos je – prema Kostrenčiću – recipročan. Primjerenije svojem interesu za srednjovjekovno razdoblje, malo zatim pojam države, odnosno “organa države” protegnut će međutim Kostrenčić na “svaku osobu, koja je ovlaštena vršiti bilo kakovu javnu vlast”⁴⁵, a iako ih “iz sistematskih razloga” još ne može nazvati pravnima, u pravopovijesni će vidokrug

³⁹ Tada u Ugarskoj, danas Cluj-Napoca u Rumunjskoj.

⁴⁰ Kostrenčić, M., *Osnovi pravnih znanosti*, Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu, vol. 45, br. 3-4, 1919., str. 92.

⁴¹ Tako i Kostrenčić, M., *Hrvatska pravna povijest*, Kr. zemaljska tiskara, Zagreb, 1919., str. 3 – 5.

⁴² Sam autor u proslavu svoju knjigu iz 1919. ne naziva udžbenikom, već “predavanjima”, ističući da je “s toga stajališta valja i prosudjivati”. Osim toga, za razliku od kasnijih udžbenika Pravnoga fakulteta u Zagrebu, uključivši i onaj Dabinovićeve iz 1940., *Hrvatska pravna povijest* ne sadržava izdvojene podatke o literaturi, nego samo sporadične napomene uklopljene u tekst, što, dakako, znatno otežava njezinu prosudbu.

⁴³ *Ibid.*, str. 1 – 2.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 4.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 23.

uključiti i narodne običaje, “za koje se ne će moći uvijek utvrditi, da izvjesni običaj polazi od države i njezinih organa”.⁴⁶

Za razliku od hegelovskoga, u izloženom filozofskom kontekstu totalitet je nedostižan, ostaju nam samo pojedine empirijske znanosti, oprezni koraci i skromni zaključci.⁴⁷ Tako se, prema Kostrenčiću, i pravo može promatrati kao kulturna, kao društvena ili kao normativna pojava. Promatramo li pravo kao društvenu pojavu, jasno, bavimo se sociologijom (točnije, sociologijom prava), uvriježeni pak predmet pravnih znanosti norma je u “čistom logičkom obliku”. Očekivano, normama sadašnjosti, kako dalje kaže, posvećena je dogmatska jurisprudencija ili nauka o pozitivnom pravu, onima budućnosti, tj. koje tek trebaju vrijediti, pravna filozofija.⁴⁸

Napokon, u toj trojnoj podjeli, za norme prošlosti zadužena je pravna povijest, udžbenički obrađena u zasebnom poglavlju naslovljenom “Metodologija pravne povijesti”. Njezin temelj, prema Kostrenčiću, svakako je u specifično jurističkoj konstruktivnoj i analitičko-egzegetičkoj metodi, s pomoću koje se norme razumijevaju. No, budući da posežemo u prošlost, a da nam je nužno poznavati i šira društvena kretanja, u njezinu slučaju jednako su važne i opće “zasade historijske znanosti” i “socijološka metoda”, pri čem – dakle – trajno valja imati na umu kako je “fenomen, što ga sa svih strana promatramo, jedan i u sebi jedinstven, a da mi tek u nj unosimo neku višestrukost.”⁴⁹ Sažeto u

⁴⁶ *Ibid.*, str. 24. Nasuprot navedenom, na prvim stranicama skripata iz 1912. i 1914. izlaganje je još pozivom na Aristotela i Hobbesa počinjalo tvrdnjom kako svaki čovjek dolazi na svijet s nagonima koji se u osnovi mogu razlučiti na one za samoodržanjem i one za održanjem vrste, pri čem ljudi iskustvom dolaze do uvjerenja da će im u društvu moći bolje udovoljiti, a zbog sukobljenih njihovih interesa upleće se država, čija je zadaća “da omogući ljudski rad, a time i opstojnost društva, i da ga tako čuva i brani pred egoizmom pojedinaca”. Po svem sudeći, s iznimkom skripata J. Čakanića (prije 1898.) i J. Šilovića (1907.), na području pravne filozofije te, osobito, enciklopedije i metodologije prava, Kostrenčić je 1910-ih bio upućen na vlastitu lektiru. Usp. Metelko, J., *Teorija i filozofija prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, Pravni fakultet u Zagrebu 1776–1996, knj. II, vol. 1, 1996., str. 94 – 102.

⁴⁷ Iako u skladu s tadašnjih inozemnim trendovima, srodan tip šire teorijske refleksije sasvim je rijedak u hrvatskim okvirima – među povjesničarima, s drukčijih polazišta, donekle su ga dijelili samo rano preminuli J. Koharić (1900.) i u svoje vrijeme N. Nodilo (1890.), a V. Klaić (1902.) i F. Šišić (1914.) osvrnuli su se na metodološka pitanja u nešto užem smislu, u duhu njemačke “erudicijsko-genetičke historije”. O njima Gross, *op. cit.* u bilj. 2, str. 177 – 186, i Strecha, *op. cit.* u bilj. 2, str. 111 – 115.

⁴⁸ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 5 – 6.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 6.

danas modernom, pa i pomodnom rječniku, pravna povijest bila bi transdisciplinarno područje što povoljnije kombinacije inače fragmentarnih pristupa.⁵⁰

Jedino na takvom temelju, nastavlja Kostrenčić, moguće je genetičko prikazivanje pravne povijesti, ono koje nam omogućuje da pravo kao normu odnosno pravni poredak upoznamo u njegovu razvoju, tj. da istražujući uzroke razumijemo zašto je razvoj bio onakav, kakav je bio.⁵¹

U pogledu pak tada također aktualnih podjela znanosti prema metodološkoj osnovici (jedna od utjecajnijih bila je, primjerice, ona W. Windelbanda na nomotetske i idiografske) Kostrenčić priznaje – ne spominjući, doduše, nijednu izravno – da se o nekim “zakonima razvoja”, o kakvima posebice govore “mehanički, ekonomski kao i biološki materijalisti”, može govoriti kad promatramo pravo kao socijalnu pojavu.⁵² Nasuprot tomu, uzroci postanka pojedine norme, odnosno razvoj prava kao norme, mogu stajati i izvan zakonomjernog razvoja – stoga u “pravnoj povijesti ne imademo prikazivati samo ono, što je tipično, već i ono [...] što je osebujno i individualno.”⁵³

Ukratko, iako nisu uvijek sasvim određeni, navedeni Kostrenčićevi napisi iz drugoga desetljeća XX. st. pokazuju da je osim (pravno)povijesne i pravno-teorijske nastojao pratiti i suvremenu sociološku te filozofsku, napose epistemološku literaturu. Razvijajući strukovno područje hrvatske pravne povijesti – koja se već po samoj naravi predmeta zacijelo nije mogla usredotočiti isključivo na državnopravna pitanja – bio je, očito, obvezan uvesti određena pojmovna razgraničenja s neizbježnim teorijskim implikacijama (među ostalim, u vezi s temeljnim značajkama prava), kao i odrediti se prema gotovo stalnoj napetosti između (oskudnoga) empirijskoga gradiva i (metodički uvjetovane) potrebe za sinteznim usustavljanjem. Formiran kao svojevrsni pragmatični skeptik

⁵⁰ Kako kaže, tek se “sociološkim ispitivanjem” opovrgava navod uvodnoga dijela Vinodolskoga zakona prema kojemu je u njem skupljeno samo “staro običajno pravo”, unesen iz legitimacijskih razloga (*ibid.*, str. 35). Slična je osnova i Kostrenčićeve kritike Somlóva prikaza normi “kojima država podanicima nešto obećaje”, za razumijevanje kojih, kako kaže, nije toliko bitna njihova “logička”, već “socijalna struktura”, jer ih pravna vlast donosi i poštuje “samo pod slabijim ili jačim pritiskom podanika” (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 40, str. 163).

⁵¹ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 8 – 9. O tada uvriježenoj, ali ne uvijek i sasvim jednoznačnoj podjeli na – vrijednosno rangirano – deskriptivno, pragmatičko i genetičko prikazivanje povijesti pišu tada u nas npr. Klaić i Šišić (usp. bilj. 47).

⁵² Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 9.

⁵³ *Ibid.*, str. 10.

načelno u to vrijeme dopušta mogućnost postojanja određenih “zakona” društvenoga razvoja, ali čini se da ti za nj imaju ponajprije značenje “trenda” ili “tendencije”, dakle nečega što nipošto nije nužno, već – posebice kada se govori o pravnim normama – umnogome ovisno o pojedinom okruženju, osobnoj djelatnosti i sl. Povrh svega, iako se o tomu izravno ne izjašnjava, iz drugdje iznesenoga autorova mišljenja o institutima javne vjere, pa i dokazima uopće, proizišlo bi da se taj razvoj, zrcaljen očito u invenciji prava, ne odvija nužno u smjeru neograničenoga napretka⁵⁴, već možda i u znaku svojevrsne cikličnosti.⁵⁵

IV. UŽI METODOLOŠKI POGLEDI I POJEDINAČNA RJEŠENJA

Nakon spomenutih načelnih metodoloških razjašnjenja cijela prva trećina Kostrenčićeva udžbenika iz 1919. zauzeta je iscrpnim prikazom u tadašnjoj historiografiji i njezinim priručnicima već uvriježenih triju stadija – kako kaže – “pravno-povijesne metodičke djelatnosti udešene prema genetičkom shvaćanju”. Riječ je, ponajprije, o heurističkom stadiju, odnosno o prikupljanju i općoj sistematici vrela⁵⁶, proširenom dodatkom o “pomoćnim pravno-povijesnim znanostima”⁵⁷, zatim o stadiju “kritike sakupljenog materijala”, odnosno razlučivanja vrela prema njihovoj vjerodostojnosti⁵⁸, naposljetku pak o stadiju “pravno-povijesnog shvaćanja”, u kojem se ustanovljene činjenice povezuju

⁵⁴ “I najbolje zamišljena sretstva ljudi vremenom diskredituju, ona se *pokvare* [istaknuto u izvorniku – F. H.]” (Kostrenčić, M., *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930., str. 3).

⁵⁵ Naime, istom prigodom apostrofira se “večna borba dobra i zla” (*ibid.*, str. 2).

⁵⁶ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 10 – 24. S obzirom na današnju popularnost tzv. usmene povijesti i prepletanje historiografije s etnologijom i antropologijom, koje se katkada interpretira kao apsolutni *novum*, ovdje valja upozoriti na to da uz više vrsta pisanih vrela još Kostrenčić navodi i vrela u usmenoj formi (primjerice pjesme, legende [predaje – F. H.] i poslovice), pa i neposredno opažanje i sjećanje (primjerice stari ljudi koji svjedoče o krvnoj osveti). Ako se po tomu toliko i ne izdvaja od domaćih prethodnika poput B. Bogišića i I. Strohala, njegovo upućivanje na recentnija djela O. Lorenza i F. Ratzela – o povijesnom utjecaju herediteta, odnosno prirodnoga okoliša – nešto je rjeđe oprimjerenje i danas aktualne polikauzalne raščlambe.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 25 – 32.

⁵⁸ Pri čem se ističe da “pravni historik” i iz krivotvorenih vrela može izvesti “stanovite zaključke” (*ibid.*, str. 32 – 33).

međusobno, ali i s obzirom na društveni kontekst⁵⁹, posežući, ako je moguće, i za komparativnom metodom.⁶⁰

U nastavnom pak pregledu znanstvenoga razvoja pravne povijesti od rimskoga doba do kraja XIX. st.⁶¹, daleko je najviše prostora posvećeno njezinoj njemačkoj sastavnici, napose djelima G. W. Leibniza (u kojima nalazi već empirijsko-genetički pristup)⁶², G. Hugoa (zbog kritike racionalističko-deduktivnih osnova prirodnoga prava)⁶³ i, dakako, K. F. von Savignyja (upozoravajući i na sociološku sastavnicu njegove misli).⁶⁴

Naime, tek na 72. stranici udžbenika Kostrenčić prelazi na konkretni predmet hrvatske pravne povijesti, i to nekom vrstom kontekstualizirajućega manifesta o jedinstvenom prožimanju utjecaja. Nasuprot izloženoj ustrajnosti slavenskoga romantizma, s čijim se odjecima razračunao nekoliko godina ranije⁶⁵, autor polazi od simbolički shvaćenih Atene, Rima i Jeruzalema, odnosno višestrukih kombinacija njihovih kulturnih i pravnih tradicija (naravno, Rim pritom ne znači samo Rimsko Carstvo nego i Katoličku crkvu, o kojoj širom Kostrenčićeva opusa nalazimo podosta kritičkih opaski). Sljedeći po redu, kako kaže, kolonijalni je utjecaj Venecije i – bez toga atributa, ali odmah u nastavku, što je možda imala biti aluzija – Mađarske, prvi pretežno romanski,

⁵⁹ Takvom shvaćanju odgovara i Kostrenčićev osvrt na treći sveščić Mažuranićevih *Prinosa*: “Ovako široko zasnovan rječnik odgovara potpuno širokom poimanju prava i pravne povijesti, jer ćemo onda samo doći do znatnijih zaključaka u tom predmetu, ako u pravu uvijek gledamo fenomen kulturni i socijalni.” (Kostrenčić, M., *Vladimir Mažuranić: Prinosi za hrv. pravno-povijesni rječnik*, Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 39, knj. I, br. 5, 1913., str. 484).

⁶⁰ Pod nazivnikom komparativne metode autor objašnjava više pristupa: proučavanje pravnih poredaka uspoređivanjem međusobnih sličnosti i razlika, rekonstrukciju pojedinih “izgubljenih karika” posezanjem za srodnim, potpunije nam poznatim razvojnim nizom, i – najprepornije, kako kaže – rekonstrukciju “iskonskoga” prava (npr. arijskoga ili praslavenskoga) usporedbom kasnijih pravnih poredaka pojedinih naroda (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 34 – 37). U skriptima iz 1912. i 1914. komparativna je pak metoda protumačena bez ograde, ali samo u svojem prvom i drugom značenju, a u sklopu istraživačkoga stadija ondje nazvanoga “pravnohistoričko shvaćanje” naglašena je još potreba “asimilacije”, tj. uživljavanja u prošle ljudske sudbine.

⁶¹ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 39 – 71.

⁶² *Ibid.*, str. 51 – 52.

⁶³ *Ibid.*, str. 60 – 64.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 64 – 70.

⁶⁵ Kostrenčić, M., *O pravnoj povijesti Slavena kao cjeline*, Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 38, knj. II, br. 2, 1912., str. 144 – 150.

drugi pretežno germanski. U skladu s tim, uz ogradu u pogledu mogućnosti takvih razgraničenja, prva “perioda” hrvatske pravne povijesti za Kostrenčića traje od doseljenja Slavena do početka XII. st.⁶⁶, druga pak u Dalmaciji do početka XV. st., a u Slavoniji do početka XVI. st.⁶⁷ Ustvari, to su i jedine periode kojima će se i kasnije ozbiljnije baviti. Unatoč toj podjeli, međutim, držeći i dalje kako je staro slavensko pravo ostalo temeljem i na sjeveru i na jugu, njegov je zaključak kako “uza sav partikularizam možemo dakle posve slobodno govoriti o jedinstvenoj povijesti hrvatskog prava”.⁶⁸

Nakon toga na preostalih 150 stranica udžbenika autor podrobno obrađuje pojedina vrela prve (“kronike, anali, historije”⁶⁹, “zakoni”⁷⁰, javne i privatne isprave⁷¹, kopijalne knjige⁷²) i druge periode (“pisci”⁷³, “zakoni” kralja, hrvatskoga odnosno slavenskoga te “sabora hrvatsko-ugarskoga”⁷⁴, javne i privatne isprave⁷⁵). Način na koji je pritom izložena djelatnost sabora umnogome nadilazi puko nizanje njihovih zaključaka, uz javne isprave prve periode obrađena je i hrvatska dvorska kancelarija, a posebice su privatne isprave druge periode popraćene opsežnim odjeljcima o notarijatu, kaptolima i pečatima.

Drugim riječima, s iznimkom uvodnih pregleda, Kostrenčićevo izlaganje 1919. godine nema značajke sintetskoga pregleda, već zbroja nekoliko studija slučaja, u kojima je – u skladu s neujednačenom istraženošću – vanjsku povijest vrela nastojao proširiti fragmentima povijesti institucija te instituta. U metodičkom smislu valja istaknuti kako u tekstu preteže argumentirano, postupno zaključivanje, te je kao takvo – zajedno s onim uvodom o metodologiji i vre-

⁶⁶ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 90 – 92. U kratkom općem pregledu autor izlaže da slavenske provale na Balkan počinju polovicom VI. st., nakon čega slijede “dva malo ne posve tamna stoljeća”, sve do početka IX. st., kada u sjevernom kutu Dalmacije nalazimo “malenu kneževinu hrvatsku” pod franačkim vrhovništvom (*ibid.*, str. 81 – 83).

⁶⁷ U skriptima iz 1912. i 1914. ne razlikuju se još sjever i jug u pogledu trajanja perioda (kraj druge određen je također Tripartitom), a zastupljen je i “geopolitički” odlomak “Narav zemlje i njezin upliv na razvitak pravne povijesti”.

⁶⁸ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 41, str. 85.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 93 – 111.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 112 – 122.

⁷¹ *Ibid.*, str. 122 – 137. Prema Kostrenčićevoju uvodnoj sistematici iznesenoj na str. 92 valjalo je isprave – u nastavku teksta zvane listinama – prikazati prije “zakona”.

⁷² *Ibid.*, str. 137.

⁷³ *Ibid.*, str. 141 – 142.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 142 – 177.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 178 – 223.

lima⁷⁶ – ma koliko bilo sadržajem oskudno, zacijelo bilo solidna osnova za razumijevanje, poticaj za samostalni znanstveni rad, pa i za općenito rješavanje praktičnih pravnih problema.

Sljedeći je na redu Kostrenčićev udžbenik iz 1923.⁷⁷ Ustvari, riječ je o drugom, podosta proširenom izdanju onoga iz 1919. Na tekst prvoga izdanja, naime – kao nova cjelina u sistematizaciji vrela druge periode – dodani su statuti, točnije opsežna poglavlja o razvitku dalmatinskih gradova s obzirom na njihovu autonomiju (uključivši polemiku sa Strohalovim tezama o potpunom istrjebljenju romanskoga stanovništva), nakon čega slijedi ona o vanjskoj povijesti Dušanova zakonika, ukupno nekih stotinjak stranica.⁷⁸ U prethodnim pak poglavljima uglavnom je riječ o manjim izmjenama. Među ostalim, dodatci kako su pravne norme obilježene mogućnošću učinkovite i institucionalizirane fizičke prisile popraćeni su ovdje izravnim upućivanjem na Durkheimova *Pravila sociološke metode* te spomenutu Somlóvu *Juristische Grundlehre*⁷⁹, broj nesumnjivih listina vladara hrvatskih dinastija smanjen je s 18 na 15⁸⁰, a naoko začudno političko povezivanje toliko različitih Hrvata i Mađara objašnjeno je

⁷⁶ Osim više svezaka *Diplomatičkoga zbornika* JAZU-a, na kojemu je, kako je rečeno, i sam radio, do 1919. na tom području pojavila su se izdanja Srkulj, S., *Izvori za hrvatsku povijest* (2. izd.), Naklada piščeva, Zagreb, 1911., i Šišić, F., *Priručnik izvora hrvatske historije*, dio I., čest I, Kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljska vlada, Zagreb, 1914., prema kojima, međutim, ne možemo detektirati izraženiji Kostrenčićev dug. Štoviše, kako tvrdi, najkasnije 1922. imao je – u koautorstvu s Maurovićem – u rukopisu završen, a danas zacijelo izgubljen *Priručnik izvora za pravnu povijest Srba, Hrvata i Slovenaca* (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 22, str. 235).

⁷⁷ Kostrenčić, M., *Hrvatska pravna povijest. Zakonik cara Stefana Dušana*, St. Kugli, Zagreb, (1923.).

⁷⁸ Iako je 1920. i ponovo 1946. naziv predmeta izmijenjen u skladu s opsegom tadašnje državne zajednice, Kostrenčić do kraja života nije objavio na taj način određeni širi pregled, osim poveći, ali još uvijek samo starijim razdobljima Srba, Hrvata i Slovenaca posvećeni prilog *Pravna historija*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, vol. 3, Bibliografski zavod, Zagreb, 1928., str. 639 – 648. Prema Čulinović, *Pola vijeka...*, *op. cit.* u bilj. 5, str. 196, slijedilo bi da se Kostrenčić i prije 1918. u svojim usmenim izlaganjima pomalo subverzivno doticao državnosti i prava drugih južnoslavenskih naroda, no zacijelo je – za razliku od ekstenzivnije obradbe u Pliverićevo i Maurovićevo doba (vidi bilj. 10) – bila riječ samo o usputnim osvrtima, koji su, naravno, i kao takvi za I. svjetskoga rata mogli sugerirati interpretaciju u ideološko-političkom ključu; sam predavač, naime, na cijelu stvar gleda znatno formalnije: “[K]ada je god. 1920. [...] katedra hrvatske pravne povijesti preobražena u katedru Pravne povijesti Srba, Hrvata i Slovenaca, uključili smo u naša predavanja i te nove predmete.” (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 5, str. 267).

⁷⁹ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 77, str. 4, 21.

⁸⁰ *Ibid.*, str. 134.

počivanjem srednjovjekovne države na staleškoj umjesto na nacionalnoj osnovi.⁸¹ Po svem sudeći, najveća je razlika u opisu odnosa između Dalmacije i Slavonije, gdje je sada još opreznije naglašeno kako se ta “dva pravna područja [...] među sobom u koječem razlikuju”, pa nam je, kako ublaženo kaže, “dovoljeno ipak govoriti, gledamo li sa višeg stajališta, i o nekom jedinstvu”.⁸² Kako se može uočiti, pod težinom istraživanja, u nešto više od dva desetljeća shvaćanje o homogenom slavenskom pravnopovijesnom identitetu zamijenjeno je onime o kompleksnosti već i samoga hrvatskoga.

Opsežniji je osvrt u drugom izdanju dobilo i mjesto pravnopovijesnih predmeta u fakultetskoj nastavi⁸³, tema kojom se Kostrenčić tih godina bavio i kao član državnoga povjerenstva za izradbu jedinstvenoga zakona o sveučilištima. Iako je, strogo govoreći, riječ o metodičkoj problematici, način na koji joj je Kostrenčić pristupio i u drugim tekstovima itekako ima veze s njegovim metodološkim shvaćanjima – naime, u skladu sa svojim genetičkim pogledima na historiografiju, pohvalno prikazujući spomenuti Šišićev *Priručnik izvora* još 1915. dojmljivo je upozorio na golem raskorak između gimnazijskoga i sveučilišnoga pristupa povijesti, raskorak koji studente naviknute na upoznavanje zaokružene, u sebi neprotuslovne cjeline, u susretu s mršavim vrelima može odvesti u “besplodnu skepsu ili rezignirani agnosticizam”, pa i u kruhoborstvo.⁸⁴ S tim očito u vezi – budući da je, kako piše nekoliko godina kasnije, svrha pravnih fakulteta školovati potrebne stručnjake i činovnike, ali i biti žarištima “čiste nauke” – studenti bi trebali prvo usvajati ono što im je bliže, tj. pozitivno-pravne predmete, a tek na višim godinama valjalo bi ih podrobnije uputiti u

⁸¹ *Ibid.*, str. 86.

⁸² *Ibid.*, str. 92. Usp. bilj. 68.

⁸³ *Ibid.*, str. 10.

⁸⁴ Kostrenčić, M., *Dr. Ferdo Šišić: Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I. čest 1. Do god. 1107.*, Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 41, knj. I, br. 6, 1915., str. 375 – 378. Iako se odnosne problematike podrobnije ne dotiče u starijim svojim udžbenicima i skriptima, zanimljivo je uočiti da se nasuprot Šišiću u tom prikazu autor još priklanja Tomašićevim tvrdnjama kako *Qualiter* ima “državnopravni, pače međunarodnopravni karakter, i da su članovi onih dvanaestoro plemena pred Kolomanom zastupali, ne ću reći hrvatski narod, ali hrvatsku državu”, uz ipak znakovitu ogradu “pretpostavimo li autentičnost apendikule i njezinih bitnih dijelova”. U spomenutoj *Narodnoj enciklopediji* iznio je pak 1928. ponešto izmijenjenu formulaciju: “Ugovor, koji su 1102 [sic!] sklopili politički predstavnici hrvatskog naroda sa Kolomanom, sačuvao se u kasnijoj redakciji, ali svojim sadržajem u bitnosti mora da odgovara realnim činjenicama, što se zaključuje iz prilika, koje su nastale poslije ugovora.” (Kostrenčić, *Pravna historija...*, op. cit. u bilj. 78, str. 644).

pravnu povijest i filozofiju (tako je 1907. – 1908. pisao i njegov prethodnik Maurović), pri čem bi se zbog pronalaska i poticanja talentiranih pojedinaca povećala seminarska satnica, odnosno rad na samim izvorima⁸⁵, jer za zaokružene preglede ionako još nisu stvoreni preduvjeti.⁸⁶

Kako se vidi, Kostrenčić je i svoje poglede na metodiku izvodio analogno metodološkom nepovjerenju prema slabo potkrijepljenim konstrukcijama, ističući u isti mah nužnost razložnih hipoteza temeljenih na malobrojnim izvorima, koji sami po sebi predstavljaju samo ograničenu zbirku činjenica. Slikovito rečeno, pravnom povjesničaru i njegovim studentima tako na jednoj strani prijeti pragmatičko-zanesenjačka Scila, a na drugoj antikvarno-agnostička Haribda.

V. DRUŠTVENA PRIJELOMNICA I METODOLOŠKI ZAOKRET

Završnica II. svjetskoga rata i njegovo neposredno poraće donijeli su znatne promjene u nastavi pravne povijesti na zagrebačkom fakultetu. Dabinović je još za posljednjih mjeseci NDH-a otišao u Trst, odakle se više nije vraćao, F. Čulinović izabran je za redovitoga profesora (predavanja su mu tih godina obuhvaćala Historiju Narodnooslobodilačkog pokreta odnosno Historiju narodne vlasti), Kostrenčić reaktiviran (stariju povijest nakratko je uz njega predavao i M. Lanović), a postupno će im se pridružiti i asistenti. Godine 1947./1948. za nosivi nacionalni pravno-povijesni predmet ustaljuje se naziv Historija države i prava naroda FNRJ (Privatno pravo Tripartita ukinuto je već 1945.), a od 1951./1952., pa do konačnoga njegova odlaska u mirovinu (1955.), kao gornja je granica Kostrenčićeve odgovornosti i formalno postavljeno XIX. st.⁸⁷

Izmijenjena Kostrenčićeva skripta – upadljivo i dalje ograničena na tematiku starije hrvatske pravne povijesti – umnožavana su 1947.⁸⁸, zatim 1953.⁸⁹ te

⁸⁵ O tomu također Kostrenčić, M., *Naši pravni fakulteti*, Nova Evropa, vol. 2, knj. II, br. 5, 1921., str. 366 – 372, te – s kritikom nekih stajališta H. Kelsena – Kostrenčić, M., *Pravna povijest u studiju pravnih nauka*, Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924/24–1928/1929, Zagreb, 1929., str. 127 – 134.

⁸⁶ Tako u Kostrenčić, M., *D-r Metod Dolenc, Dušanov zakonik*, Arhiv za pravne i društvene nauke, vol. 16, knj. XII, br. 5-6, 1926., str. 476.

⁸⁷ Engelsfeld, *op. cit.* u bilj. 5, str. 311, 318 – 319, i Tintić, N., *Pravni fakultet u Zagrebu*, Pravni fakultet u Zagrebu 1776–1996, knj. I, vol. 1, 1996., str. 397, 401 – 402.

⁸⁸ Kostrenčić, M., *Povijest hrvatske države i hrvatskog prava*, vol. 1, Stručna sekcija NSO-e Pravnog fakulteta, Zagreb, 1947.

⁸⁹ Kostrenčić, M., *Povijest hrvatske države i hrvatskog prava. O Vinodolskom zakoniku, Zlatnoj buli Bele IV, Trogirskoj diplomi, i donacionom sistemu*, Izdanje odbora za skripta, Zagreb, (1953.).

1955.⁹⁰, a 1956. objavljen mu je prvi, ujedno i jedini svezak također nevelikoga i nepretenciozno naslovljenoga udžbenika.⁹¹

U kronološkom pogledu granica obrade u njem nije bitno pomaknuta, zadržana je i osnovna struktura teksta – metodološki uvod s poviješću pravne povijesti (str. 1 – 42), pregled vrela (str. 53 – 65) te pojedinih institucija odnosno instituta – no na račun razmjerno statičnoga, kompendijalnoga pristupa zahvaćen je veći broj smisleno povezanih tematskih cjelina, nerijetko i s obzirom na njihov društveni kontekst i procesualnu narav (str. 66 – 235)⁹², pa bi se mjesto o studijama slučaja sada doista moglo govoriti o sinteznom nacrtu za pravnu povijest ranoga, a i razvijenoga hrvatskoga srednjeg vijeka. Dakako, predradovi za takav pothvat bili su znatno dostupniji negoli 1919. i 1923. – osim nastavljenoga publiciranja vrela, u kojemu je i dalje sudjelovao (u to vrijeme kao predsjednik Historijskog instituta JAZU-a), u tri protekla desetljeća pojavio se niz temeljnih, ali i parcijalno-sintetskih radova hrvatskih povjesničara (F. Šišića, Lj. Hauptmanna, M. Barade, G. Novaka i dr.), a važnim prinosima oglasili su se i Kostrenčićevi fakultetski kolege (Lanović i Dabinović).⁹³

U odnosu na prethodnu inačicu udžbenika bitno je proširena obrada osamostaljene “uvodne periode”, tj. razdoblja od prvih vijesti o Slavenima⁹⁴ do postanka hrvatske države za Trpimirove vladavine (str. 66 – 117)⁹⁵, a u prvoj je periodi uz smanjenje pozornosti pridane dalmatinskim gradovima znatno pojačan prikaz institucija vlasti zaključno s Kolomanovom krunidbom 1102.

⁹⁰ Kostrenčić, M., *Povijest hrvatske države i hrvatskog prava. O Vinodolskom zakoniku, Zlatnoj buli Bele IV, Trogirskoj diplomi, i donacionom sistemu*, Izdavački odbor, Zagreb, (1955.).

⁹¹ Kostrenčić, M., *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava, vol. 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1956.

⁹² Na tomu tragu Kostrenčić obrazlaže i svoje napuštanje ranije diobe srednjovjekovnih isprava ili listina na javne i privatne (*ibid.*, str. 36).

⁹³ Poput ranijih izdanja, i ovaj Kostrenčićev udžbenik sadrži samo sporadične referencije na literaturu.

⁹⁴ Precizirajući svoje poglede iz 1919. i 1923. u smislu doseljenja Slavena u Dalmaciju u jednom valu početkom VII. st., nakon čega njihovi saveznici Avari nestaju, a Borinina pobjeda nad Ljudevitom učvršćujući društvenu diferencijaciju biva “posljednjom etapom u stvaranju hrvatske države”, autor se ovdje osvrće i na druge teorije, posebice nesklo na onu gotsku (*ibid.*, str. 115).

⁹⁵ Kostrenčićev – rekli bismo – ponajprije metaforički izričaj o Trpimirovoj darovnici kao “rodnom listu hrvatske države” Nada Klaić, gotovo redovita mu oponentica, kritizirat će kao “usko pravnoformalno shvaćanje” (Klaić, N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 145).

godine (str. 118 – 154).⁹⁶ Poglavlje posvećeno drugoj periodu, gotovo potpuno nanovo obrađeno, prikazuje institucije i zbivanja od doseljenja Mađara u Pansonsku nizinu do druge polovice XIII. st., uz zasebnu obradu Vinodolskoga zakona i zlatnih bula iz 1222. i 1242. te manja vremenska prekoračenja u pogledu djelatnosti slavonskoga, hrvatskoga i “hrvatsko-ugarskoga” sabora (str. 155 – 223), zaključno s prikazom teorije o svetoj kruni Ugarskoga Kraljevstva (str. 233 – 235).⁹⁷

Za razliku od nosivoga “narativa” udžbenika iz 1919. i 1923., koji bi se načelno mogao okarakterizirati kao svojevrsna prolegomena, oprezan uvod u još neistraženo, pa i disciplinarno nedorečeno znanstveno područje, nosivi “narrativ” udžbenika iz 1956. u spoznajnom je smislu samopouzdaniji, usmjeren na prikaz detektiranih promjena u osnovnoj društvenoj strukturi (što, međutim, ne znači da u svima njima nije donekle prisutan ili barem impliciran uobičajeniji “državotvorni narativ”, prepleten s hrvatskom nacionalnom idejom, rubno i u jugoslavenskom okviru).⁹⁸

Naime, temeljni interpretativni okvir za pristup “uvodnoj periodu” onaj je prelaska slavenskoga “rodovsko-plemenskoga ustrojstva” u stadij “vojne demokracije”⁹⁹, odnosno nešto kasniji postupni uzmak personalnih (srodničkih) veza pred teritorijalnim (susjedskim), primjerenost kojih Kostrenčić temelji na analizi slavenskih seoskih općina prema bizantskim izvorima.¹⁰⁰

⁹⁶ Napustivši stajalište koje je zastupao pod Tomašićevim utjecajem (vidi bilj. 84), držeći da je arhaična plemenska organizacija bila oživljena nakon Zvonimirove smrti Kostrenčić zaključuje da je *Qualiter* – u kojem se sada prema njemu opisuje ne međunarodni već običan feudalni ugovor između seniora i vazala – svoje obavijesti morao crpiti iz nekoga autentičnoga izvora s početka XII. st. (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 92, str. 147 – 152). Kako bilo, N. Klaić i tu je formulaciju, prema našem mišljenju neutemeljeno, ocijenila tek inačicom zastarjele tzv. državno-pravne teorije (Klaić, *op. cit.* u bilj. 95, str. 32, 73).

⁹⁷ Odgovarajuće sastavnice hrvatske povijesti od nastupa Arpadovića do druge polovice XIII. st. Kostrenčić je nešto općenitije obradio u skupnom djelu *Historija naroda Jugoslavije*, vol. 1, Školska knjiga, Zagreb 1953., str. 669 – 700.

⁹⁸ U primjeni pojma “narativa” nadovezujem se na Ančić, M., *Što “svi znaju” i što je “svima jasno”*. *Historiografija i nacionalizam*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., str. 9 – 69.

⁹⁹ S izričitim osloncem na kategorijalni instrumentarij F. Engelsa, iznesen u knjizi *Povijest porodice, privatnoga vlasništva i države* (1884.), nastaloj pak pod utjecajem radova L. H. Morgana.

¹⁰⁰ O tom dijelu udžbenika čak i N. Klaić priznaje da je unio svjetlo u poznavanje teritorijalne organizacije i klasnoga diferenciranja ranoga srednjega vijeka, a T. Raukar ističe ga kao prvi cjelovit iskaz novoga shvaćanja, uvažavajući i nastojanje da ga se komparativistički utemelji (Klaić, *op. cit.* u bilj. 95, str. 79, 157; Raukar, T., *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2002., str. 14 – 15).

Slično tomu, prva perioda u znaku je “patrimonijalnoga shvaćanja” države, a druga u širenju “donacionalno-feudalnoga uređenja”, pri čem je Zlatna bula iz 1222. uzeta kao primjer uznapredovaloga procesa slabljenja kraljevske vlasti, ona iz 1242. straha “građana” od podvrgavanja novom, donacionalnom plemstvu, a Vinodolski zakon kao svojevrsni kompromis nekada slobodnih seljaka s također novim feudalnim gospodarima.¹⁰¹

U tom sklopu konotirano je, a ponegdje i jasno izrečeno da su oblici vlasništva varijabilna “sredstva eksploatacije”, da je društvo puno “klasni suprotnosti”, a pravo “proizvod vladajuće klase”. Dakako, za razliku od Kostrenčićevih ranijih radova, riječ je o kategorijalnom aparatu marksističke provenijencije, no on se u povijesnom dijelu udžbenika uglavnom obzirno primjenjuje na dostupnu faktografiju.

S tim povezana teorija odnosno filozofija povijesti eksplicitno je, naime, izložena u uvodnom poglavlju, prikladno naslovljenom “Historija i dijalektički materijalizam”¹⁰², u kojem se – nasuprot nekadašnjim naznakama polikauzalne raščlambe – kao temeljna pokretačka sila povijesnoga razvoja određuje gospodarska “eksploatacija čovjeka po čovjeku”, uzeta kao “ishodište klasne borbe”.¹⁰³ Naime, kako ističe, da bi “naša svijest pravilno odrazila objektivnu historiju”, osim primjerenih “historijskih izvora”, ona mora biti i “prožeta pogledom na svijet koji je istinit, t. j. koji se poklapa sa stvarnošću i s istinitim naučnim rezultatima”, što ukratko znači da u široj dinamičko-evolutivnoj slici valja odrediti “mjesto čovjeka u vječnom i dijalektičkom razvoju materije na našoj planeti”, obilježeno poglavito težnjom za samoodržanjem uz nesklopnost proizvodnom radu, baštinjenu od trome nežive prirode.¹⁰⁴ U tom sklopu, prema Kostrenčiću, “proces razvoja teče – uz povremene moguće zastoje, pa kadšto i regresivne časovite udarce – nezaustavno u progresivnom pravcu, jer je težnja za sve boljim životom ona sigurnosna kočnica, koja ne dopušta, da točak historijskog razvoja stalno krene unatrag”.¹⁰⁵

¹⁰¹ I povodom Kostrenčićevih pogleda na Vinodol N. Klaić ocijenit će da se “kmetški odnosi ne mogu stvoriti jednim formalnim aktom”, pripisavši mu naposljetku čak “potpuno nerazumijevanje i neshvaćanje Vinodolskog zakonika” (Klaić, *op. cit.* u bilj. 79, str. 77, 164; Klaić, N., *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976., str. 404; Klaić, N., *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990., str. 301).

¹⁰² Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 91, str. 1 – 13.

¹⁰³ *Ibid.*, str. 13.

¹⁰⁴ *Ibid.*, str. 1 – 2, 6.

¹⁰⁵ *Ibid.*, str. 13.

Potpuna raščlamba svih metodoloških implikacija, a i mogućih ishodišta izloženih Kostrenčićevih pogleda, koje je od 1947. do 1976. – uz određene varijacije i poneko proširenje, ali uglavnom sažeto – publicirao i na drugim mjestima, nije u ovom prinosu moguća, već i zbog toga što njihove formulacije, mjestimice protkane živopisnim primjerima, nisu uvijek jednoznačne.

Primjerice, iako je, vidjeli smo, nosiva znanstvena metoda u udžbeniku iz 1956. označena kao “dijalektički materijalizam”, a i s tim povezana historio-grafska izvedba može se, općenito, okarakterizirati kao marksistička, od malo-brojnih poimence zastupljenih filozofa (povrh nekih općih biologijskih znanja) težište je, i to u pozitivnom smislu, stavljeno na Schopenhauera i Nietzschea, a uza svu kritiku raznolikih “buržoaskih teorija” o “osnovnoj pokretačkoj sili” povijesti – od geografske osnovice do velikih ljudi – konstatirat će da u svima njima “ima ponešto istine”¹⁰⁶, svojevrsno zrno koje treba izvaditi i upotrijebiti: “Tumačiti, primjerice, srednjovjekovnu povijest, mimoilazeći ideju o bogu, značilo bi, ne odraziti već krivotvoriti stvarnu istinu.”¹⁰⁷

Slično tomu, u samom udžbeniku društveni razvojni stadij nakon “buržoasko-kapitalističkoga” nije opisan, pa ni imenovan, a drugdje se navodi samo stadij “socijalizma”¹⁰⁸, pri čem je uloga komunističkih partija i njihovih vodstava sporadično dotaknuta, praktički samo u prigodnim tekstovima¹⁰⁹ te u onima nastalima prvih poslijeratnih godina¹¹⁰, u razdoblju tzv. agitprop

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 6.

¹⁰⁷ Tako npr. u Kostrenčić, M., *Historija i dijalektički materijalizam*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, vol. 1, 1954., str. 21 – 22.

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 14.

¹⁰⁹ Npr. “Osnovana je Federativna Narodna Republika Jugoslavija u novim uvjetima i na sasvim novim temeljima, a Komunistička partija Jugoslavije je nosilac toga novoga. Dobri borci u ratu, postaju sada dobri graditelji u miru, a Komunistička partija dobar vođa u ratu, postaje dobar vođa u miru.” (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 7, str. 74; usp. i Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 166).

¹¹⁰ Npr. “Taj pogled na svijet, kao usredotočeni i najsnažniji ideološki izraz naučno shvaćene stvarnosti, nije već odavna nikakva hipoteza, već dokazana istina: u teoriji dokazana radovima Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, a u praksi sankcionirana Oktobarskom revolucijom, izgradnjom socijalističkog uređenja u Sovjetskom Savezu, punom pobjedom socijalizma nad kapitalizmom i imperijalizmom, kao i izgradnjom socijalizma u nizu zemalja, na prvom mjestu u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.” (Kostrenčić, M., *Stara baština i novi putovi*, Historijski zbornik, vol. 1, br. 1-4, 1948., str. 23). Slične, zaoštrene formulacije s osloncem na *Teoriju države i prava* S. A. Golunskoga i M. S. Strogoviča prisutne su, primjerice, i u Kostrenčićevim skriptima iz 1947. i 1953., no i ondje se napominje da “nadgradnja” povratno utječe na “bazu”, odnosno da “ideje” mogu biti stvaralački aktivne, pri čem se u vezi s pravom ističe da zakonodavac ne smije “eksperimentirati sa životom”.

kulture¹¹¹, pa nije jasno podrazumijeva li se da su one prijeko potrebna avangarda što preuzimanjem političke moći omogućuje društvenu mijenu ili do nje može doći i mimo toga, neizbježnim tehnološkim usavršavanjem¹¹², odnosno – danas bi se reklo – kompleksnim modernizacijsko-globalizacijskim procesima, slijedom kojih će “socijalizam”, ocrtan kao društvo ljudi s popisom zajamčenih prava, poprimiti drukčije, možda i manje represivno značenje.¹¹³

Svojevrsna je ambivalentnost prisutna i u pogledu točnoga dosega zakonmjernosti “klasne borbe”, jer se na jednoj strani upozorava kako su istaknute osobe – poput Aleksandra, Karla Velikog i Napoleona – samo otuđeni ljudi, nositelji uloga (vrijedi li to onda i za “lijevi” dio političkoga spektra?)¹¹⁴, dok će se na drugoj reći da pojedinci itekako mogu “odrediti razvoj daljih događaja”¹¹⁵, pa i da je “tvorac historije” u nekoj mjeri svaki čovjek, uključujući i porobljene graditelje egipatskih piramida.¹¹⁶

Na užem području pravne povijesti sličan će izazov ponovno pružiti i “narodni običaji”, odnosno običajne, nepisane pravne norme “podvlašćene klase kmetova”. Kako upozorava Kostrenčić, po marksističkoj definiciji ti običaji – za razliku npr. od zakona i urbara – ne mogu se zvati pravom jer ne dolaze od

¹¹¹ Riječ je o pojmu Lj. Dimića, kojega kao prikladnoga za označivanje “strogo kontroliranoga” razdoblja 1945. – 1952. prihvaća i Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 3 – 4, 499 – 500.

¹¹² Npr. “A otkako je čovjek naučio, da u sve većoj mjeri pokorava sebi energije nago-milane u neživoj materiji [...] to ima sve manje potrebe da eksploatira rad drugog čovjeka, a sve više preduvjeta, da se čovjek oslobodi od eksploatacije po drugom čovjeku.” (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 107, str. 21).

¹¹³ “Možemo, dakle, pouzdano očekivati da će u razmjerno kratkom vremenskom rasponu po sili logike historijskog razvoja socijalističko društveno uređenje u svijetu prevladati i obuhvatiti cijelo čovječanstvo u jednu zajednicu udruženog rada, kojoj će biti članovi svi čovječji individuumi s jednakim i neotuđivim osnovnim pravima.” (Kostrenčić, M., *Historiografija danas*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1976., str. 18).

¹¹⁴ “Moramo biti svjesni da prava historija čovjeka teče mimo i izvan te pozornice, bez svih onih obmana, trikova i rekvizita.” (Kostrenčić, M., *Historiografija na prekretnici*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973., str. 8).

¹¹⁵ *Ibid.*, str. 12 – 13.

¹¹⁶ U tom kontekstu čovjek je nešto ranije određen kao “visoko razvijen životinjski organizam koji čini za sebe jedan samostalni energetska generator snabdjeven više ili manje inteligentnom svijesću sposobnom za diskurzivno-logičko zaključivanje, na koje se nadovezuju autonomni voljni akti”. (Kostrenčić, M., *Filozofija historije i njezini problemi*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 347, 1967., str. 72).

“vladajuće klase”, tj. crkvene i svjetovne vlastele, iz čega bi zacijelo slijedilo i da ne ulaze u opseg naslovnoga predmeta. No, nastavlja konstruktivistički autor, krovni pojam zapravo je “pravni poredak”, koji u ovom slučaju čine “dva sistema normi” – onaj vladajućih i onaj vladanih – koji se tako “ipak kompletiraju i čine zajedno jednu cjelinu”.¹¹⁷

Ali, kako gledati na “narodne običaje” ili “narodno pravo”, npr. na kućnu zadrugu i druge njihove “ostatke” u modernoj, intervencionističkoj državi XIX. i XX. st.? Premda je nesporno, drži na u drugom mjestu Kostrenčić, da su ti “ostaci silom prilika postali utočište našeg narodnog bića pred najezdom tuđinskih utjecaja”, kao prežitak besklasnoga plemenskoga ili rodovskoga uređenja, znanstveno se mora priznati da je “progresivni dinamički element” u razvoju pravnoga života nosila feudalna, zatim i buržoaska klasa¹¹⁸, te da se ni suvremeni “zakonodavni rad” ne bi trebao na njih nadovezivati, jer bi to značilo “živo prikovati uz mrtvo”, a povrh svega u državama koje se temelje na “izgradnji narodne vlasti” i nema “naroda” u smislu podređene klase, koja bi imala interes držati se nekih “starinom posvećenih normi”. Ipak, i u tako sročenom tekstu, u odjeljku o Bogišićevu Općem imovinskom zakoniku za kneževinu Crnu Goru istaknuta je nemala uvjetovanost zakonodavnih dosega postojećim plemenskim ustrojstvom i običajima: “Uz takve uvjete doista nije bilo moguće preobraziti to društvo na preskok u naprednu formaciju.”¹¹⁹

¹¹⁷ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 91, str. 35.

¹¹⁸ Slično se tu mači i područje historiografije, gdje se djela Rattkaya i Valvasora označuju kao izraz preživjelih feudalnih gledanja, dok ono Lučićevo pripada već cjenjenijoj “buržoaskoj historiografiji”, koja će naći u “socijalističkoj historiografiji svoje dostojno i dolično mjesto”. (Kostrenčić, M., *Ivan Lucius-Lučić*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, vol. 6, 1969., str. 9).

¹¹⁹ Kostrenčić, M., *Običajno pravo*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 1, 1948., str. 186 – 187. Nešto izravnija potpora Bogišićevim zamislima iznesena je dvadesetak godina ranije: “Zakonik je u cjelini sinteza nastojanja, da se pravni narodni običaji dovedu u sklad s modernim potrebama, te je sve udešeno prema praktičnim svrhama, koje odgovaraju posebnim prilikama zemlje.” (Kostrenčić, M., *Bogišić Baltazar dr.*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, vol. 1, Bibliografski zavod, Zagreb, (1925.), str. 238). Desetak godina kasnije nad autorovim potpisom (uz moguće upletanje glavnoga redaktora M. Krleže!) čitamo pak ovu prosudbu: “Pogrešno teoretsko shvaćanje prava i njegovih funkcija zavelo je Bogišića na krivi put, pa je on crnogorsko društvo autoritetom zakona vezao uz preživjele forme društvenog života i na taj način zakočio razvoj, umjesto da je progresivnim zakonom pomogao da se ovaj ubrza.” (Kostrenčić, M., *Bogišić, Valtazar*, Enciklopedija Jugoslavije, vol. 1, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1955., str. 635 – 636).

Što se tiče izvedbenih zadaća i mogućnosti same historiografije, kojih se u svojevrsnim programatskim nacrtima najviše doticao u posljednjem desetljeću svojega života, Kostrenčić je određeniji, a u nekim pojedinostima i sasvim recentan. Kako ističe, osnovni je problem u tomu što je konačna povijesna istina nedohvatljiva – “mi nemamo nikakve mogućnosti da te davno prošle događaje bilo kako verificiramo”. Rezultat je zato nužno iskrivljen, otprilike kao što kod prometne nesreće, usporedimo li iskaze očevidaca, “ostaje jedino činjenica da se nesreća dogodila”.¹²⁰ Izlaz je, međutim, u tomu da se izvorima pristupa još sumnjičavije, “sa socijalističkih pozicija”, uz prevladavanje, kako kaže, degenerativne faze baštinom inače bogate “historiografije buržoasko-nacionalističke provenijencije”, o kojoj, nastavlja, svjedoči hipertrofija u obrađivanju pojedinih, nerijetko i sasvim nevažnih pojedinosti, bez obzira na “ekonomiku rada”, dok se “jedva tko nađe tko bi sve to i čitao”.¹²¹

U tom okviru, ističe, nužna je stroga selekcija povijesnih tema i vrela *sub specie humanitatis* (posebice je hipertrofično, drži, obrađivan hrvatski rani srednji vijek) – jer su esencijalni samo “čovjek” kao biološka vrsta i “čovječanstvo” kao cjelina, dok su daljnje njihove diobe nestalne “akcidentalije”, možda uzbudljive, ali potpuno nevažne za izgradnju “sistema univerzalne historije čovjeka” u njezinu “prividno kaotičnu”, a zapravo zakonomjernu kretanju od rodovskoga do socijalističkoga društvenoga uređenja:¹²² “U historiji čovječanstva mi ćemo moći pratiti samo glavne tokove tog razvoja, ne ulazeći u suviše pojedinosti i nevažne singularnosti, koje se zbog svoje osobitosti i slučajnosti ne mogu obuhvatiti nekom zakonitošću.”¹²³

Dobiveni rezultat, zaključuje se već tonom svojevrsne intelektualne oporuke, mora biti mnogo više od mehaničkoga zbroja nacionalnih povijesti, jer je jedini izlaz za Zemlju – taj, kako kaže, mali svemirski brod – daljnja integracija čovječanstva, *condicio sine qua non* opstanka ugroženoga mogućim svjetskim nuklearnim ratom, onečišćenjem, prenapučenošću te nestašicom hrane i sirovina.¹²⁴

¹²⁰ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 114, str. 9.

¹²¹ *Ibid.*, str. 11.

¹²² Npr. “Tako će morati izostati detaljna pričanja o vladarima, vojskovođama, ratovima i sl., sve što za opći tok zbivanja u smislu univerzalne historije nije od važnosti. Sva ta pričanja mogu da nađu svoje mjesto u nekoj romaniziranoj, ali ne naučnoj historiji.” (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 116, str. 74 – 75).

¹²³ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 114, str. 12 – 13.

¹²⁴ *Ibid.*, str. 13; slično i Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 113.

VI. ZAKLJUČAK

Gotovo 65 godina publiciranja raspon je koji dohvati mali broj autora, a ta je brojka znatan period i u razvoju pojedinih struka – o katedrama da se i ne govori. Kako se vidi, znanstveni opus Marka Kostrenčića može se podijeliti u dvije glavne metodološke faze (1912. – 1930. i 1947. – 1976.), unutar kojih se mogu nazrijeti i daljnje nijanse (npr. 1912. – 1918. i 1947. – 1953.).

U prvoj, utemeljiteljskoj fazi pravna povijest određuje se kao struka na sječištu prava, historiografije i sociologije, s epistemološkim okvirom tada sve utjecajnijega revidiranoga pozitivizma, u kojem se znanstveni rezultati doživljavaju kao nikad potpuni, ali uporabljivi model. Osnovno polazište pritom su vrela, za koje se drži da će kroz pojedinačna, monografski usmjerena istraživanja, a uz ograničene, teorijski neopterećene pretpostavke, s vremenom pružiti razmjerno pouzdanu podlogu za šire, sintetske zaključke, pa i za odgovor na težnju genetičkoga pristupa da se “istražujući uzroke razumije zašto je razvoj bio onakav, kakav je bio”.¹²⁵ Iako iz načina na koji je obrađujući pojedine institute postupno proširivao skripta, a zatim i udžbenik, proizlazi da se i u izvedbi Kostrenčić nastojao držati toga puta, od samih početaka bilo je naznačeno da on nipošto nije tako jednostavan kako bi se moglo pomisliti.

Nosivi pojmovi poput prava i države, javnoga i privatnoga, zakonitosti i singularnosti, uzroka i posljedice, vidjeli smo, dotaknuti su u njegovoj prvoj metodološkoj fazi više ili manje određeno, ali gotovo nikada – rekli bismo, sasvim svjesno – potpuno konačno¹²⁶, a nedorečeno je ostalo i pitanje u kojem se to trenutku neki niz pojedinačnih rezultata o, recimo, pravnim institutima različitih prostornih i vremenskih odrednica (uostalom, počesto proizišao iz oskudnih izvora) može valjano uopćiti tako da na zadovoljavajući način prikaže razvoj cijelih pravnih poredaka okupljenih pod nazivnikom hrvatske pravne povijesti.¹²⁷

Nema sumnje, početak Kostrenčićeve druge, marksističke metodološke faze poklapa se s komunističkim preuzimanjem vlasti u poslijeratnoj Jugoslaviji, koje vjerojatno već i zbog svojega ranijega političkoga angažmana nije dočekao sasvim bezbrižno. Nastojanje k određenju područja pravne povijesti, točnije “povijesti države i prava”, u teorijskom je smislu u njoj znatno manje izraženo,

¹²⁵ Usp. bilj. 51.

¹²⁶ Vidjeti pogotovo bilj. 41 – 46.

¹²⁷ Usp. bilj. 68 i 82.

i naglasak je stavljen na osnove historiografije kao takve, pa i na elemente svojevrsne filozofije povijesti. Nasuprot prethodnoj fazi, u kojoj se pretpostavljalo da će gomilanje pojedinačnih “činjenica” (makar i u nešto “slabijem” obliku opravdanih pretpostavki) naposljetku – slijedom klasične induktivne sheme – uroditi sinteznim zaključcima o uzrocima i tijeku povijesnoga razvoja, opće interpretativne zasade ovdje su uzete *a priori*, iz raznolike marksističke baštine pretežno uobličene do II. svjetskoga rata, a jednak je temelj uzet i za definiranje pojmova poput države i prava.

Prosudba o tomu može li se takav postupak u znanstvenom smislu opravdati ovisit će umnogome o tomu kako ocijenimo neujednačene dosege te baštine, nerijetko i unutar opusa pojedinih autora. Mogući raspon, naime, varira od uvjetnoga, za prerađeni genetički pristup čini se ipak potrebnoga teorijskoga okvira s njegovim nadogradivim (hipo)tezama, do deduktivno-dogmatske Prokrustove postelje, odnosno od još uvijek empirijske, modelske znanstvenosti (bilo to u okviru pravne povijesti, socijalne historije, historijske sociologije, sociologije ili sociologije prava...) ¹²⁸ do proročki nastrojanih inačica filozofije povijesti, počesto i u službi totalitarnih presizanja. ¹²⁹

Primjerice, N. Budak drži da je to što je službena ideologija hrvatsku historiografiju usmjeravala prema ekonomskim i socijalnim temama 1950-ih i nehotice dovelo do približavanja zapadnoeuropskim trendovima, uza sav zaostanak “za metodološkim koncepcijama čak i prve generacije analista”. ¹³⁰ U pogledu pak primjene marksističkoga pojmovnoga aparata ocjenjuje se da je ona samo iznimno bila sustavna i promišljena, odnosno da je mimo nekolicine autora sklonih “vulgarnim” shemama većina njih određene ključne riječi rabila

¹²⁸ O marksizmu, osobito s obzirom na teorijski okvir relevantnih humanističkih i društvenih znanosti, npr. Gross, *op. cit.* u bilj. 2, str. 141 – 147, 282 – 285, 295 – 303, 361 – 365; Seed, J., *Marxist Interpretation of History*, Encyclopedia of Historians and Historical Writing, vol. 1, str. 772 – 778; Vrban, D., *Sociologija prava. Uvod i izvorišne osnove*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 67 – 78, i Kregar, J.; Sekulić, D.; Ravlić, S.; Grubišić, K., *Uvod u sociologiju*, Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet, Zagreb, 2008., str. 53 – 57, 117 – 132.

¹²⁹ Ne treba, međutim, zaboraviti da se određena (neki će reći “neohegelovska”) razvojna shvaćanja mogu promicati i sa stajališta liberalne demokracije (F. Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, 1992.), pri čem krajnji epistemološki status pojedinih tvrdnja također može ostati sporan, a one same podložne autorskoj reviziji (F. Fukuyama, *Kraj čovjeka?*, 2002.).

¹³⁰ Budak, N., *Hrvatska historiografija o srednjem vijeku*, Historijski zbornik, vol. 52, 1999., str. 167.

površno ili čak samo reda radi, kao svojevrсно pokriće pred uvijek budnim partijskim tijelima, ionako zainteresiranim za najnoviju povijest.¹³¹

Na području pravne povijesti stanje se moralo razlikovati utoliko što je svijest o značenju društvenoga okruženja, odnosno sociološkoga pristupa bila otprije prisutna – susreli smo je već u prvim Kostrenčićevim određenjima, a u jednom je Dabinovićevu tekstu (autor se, ne zaboravimo, početkom 1930-ih usavršavao na Sorbonni) ona, štoviše, bila toliko naglašena da se kategorijalna granica gotovo više i ne razaznaje.¹³² Istodobno, zbog neizbježne važnosti prava za funkcioniranje državnoga aparata i društva u cjelini, kao i razmjerno većega udjela raznolikih njegovih teorijskih poimanja, uočljiv je i veći stupanj njegove službeno usmjeravane ideologičnosti, prisposobiv donekle onomu kojemu su na području opće povijesti imali školski udžbenici.¹³³

U tom kontekstu u razdoblju od 1947. do 1976. može se u Kostrenčićevim prinosima uočiti postupno rafiniranje općega interpretativnoga obrasca, pri čem treba naglasiti da su određene ograde u pogledu njegove potpunosti u većoj ili manjoj mjeri prisutne cijelo vrijeme, zajedno s daljnjim radom na publiciranju vrela, odnosno utvrđivanju “činjenica”, važnost kojih je stalno isticao.¹³⁴

¹³¹ Vidjeti Matković, S., *Ocjene uprave za agitaciju i propagandu KP Hrvatske o povjesničarima na Sveučilištu u Zagrebu do početka 1950-ih*, Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti, Disput, Zagreb, 2009., str. 226; Janković, B., *Marksizam u hrvatskoj historiografiji? Vaso Bogdanov i interpretacija revolucije 1848–1849.*, Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena, Filozofski fakultet i Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2012., str. 133 – 146; Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 504 – 505 i drugdje.

¹³² “Pravna povijest nije objektivna nego subjektivna, nije stvarna nego lična, ona ne opisuje događaje, nego borbu suprotnih stajališta. [...] No, ako hoćemo da pravna povijest služi modernom životu, moramo joj dati moderno ruho, t.j. ona mora biti po mogućnosti svestrana. Danas ne vrijedi više izreka žminima non curat praetor’. Naprotiv baš žde minimis’, baš o skromnim i čak najskromnijim pojavama svakodnevnoga života moramo da vodimo računa. [...] Njezina pravna i psihoanalitična strana je dapače baš najpodesnija za utvrđivanje socijalnih pojava, za životopis najmanjih pravnih odnosa.” (Dabinović, A., *Zadaća i značaj hrvatske pravne povijesti*, Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu, vol. 64, br. 1-2, 1938., str. 14 – 15).

¹³³ Koren, S., *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945.–1960.) – Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 509 – 517.

¹³⁴ Na tomu je tragu i jedno usputno, ali iznimno kvalificirano mišljenje u vezi s raščlambama Vinodolskoga zakona: “Ipak, Kostrenčić je bio savjestan i ozbiljan autor pa se njegove rezultate ne može naprosto u cijelosti odbaciti pozivom na okolnost da su se rigidnog ‘marksizma’ odrekli i svi ozbiljni noviji istraživači marksističkoga naučavanja.” (Margetić, L., *O etnogenezi Hrvata i Slavena*, Književni krug, Split, 2007., str. 221).

Daljnji zaključci u pogledu njegova osobnoga odnosa prema metodološkim postavkama koje je u to vrijeme javno zastupao uvelike su, međutim, otežani preprekama na koje nailazi većina istraživanja o položaju intelektualca u represivnim sustavima, napose nedostupnošću intimnih izvora poput dnevnčkih zapisa, korespondencije i sl.

Iako ne donosi konačan sud, Najbar-Agičić sklona je, čini se, u Kostrenčićevim poslijeratnim metodološkim izlaganjima uočiti poglavito konformističku motivaciju¹³⁵, a uvelike je podijeljeno bilo i mišljenje nepoznatih nam partijskih dojavljivača iz 1946.¹³⁶ Pitanje o tomu bi li takav konformizam – koji je u određenoj mjeri doista uputno pretpostaviti – bio etički prihvatljiv, posebice ako bi u skladu s naukom o manjem zlu omogućio da se, primjerice, očuva ona trajna, neideološka jezgra medievističkih pripremnih radova, na ovom nas mjestu, međutim, manje zanima.¹³⁷

Naime, podjednako oskudne naznake svjedoče i o tomu da je u poslijeratnom razdoblju Kostrenčić u nekoliko slučajeva izbjegao znatniji nastavnički, znanstveni ili “znanstveni” angažman u kojemu se predviđao naglasak na suvremenim povijesnim zbivanjima, odnosno tjesniju suradnju s partijskim tijelima¹³⁸, a za razliku od nekih svojih kolega nije bio zabilježen ni među članovima Aktiva komunista historičara.¹³⁹

S druge strane, s marksističkih je polazišta – makar i nešto šire shvaćenih – o historiografiji, pa i o povijesti uopće nastavio pisati do kraja života, u vrijeme

¹³⁵ Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 161 – 166, 231 – 232, 235 – 238.

¹³⁶ “U svome nastojanju da pokaže svoju preorijentaciju, prof. Kostrenčić je u svojim predavanjima zapao u skrajnost te je čitave prošle godine u prvom semestru govorio o dijalektičkom materijalizmu i dijalektičkom metodu. Opširno je razlagao Hegelovu dijalektiku a da nije bio u stanju dati i marksističku kritiku te dijalektike. [...] I pored ovih ozbiljnih nedostataka studenti ipak stiču uvjerenje, da profesor nastoji materiju marksistički da obrađuje.” (Matković, *op. cit.* u bilj. 131, str. 228).

¹³⁷ Prijeporno će, dakako, ostati i pitanje je li Kostrenčićev prigovor N. Klaić da bi “kao profesor hrvatske historije” morala znati kako je Lenjin na “osnovu učenja Marksa i Engelsa” definirao “društvene klase” bio supstancijalno ili tek polemički potaknut (Kostrenčić, M., *Nada Klaić, Što su kmetovi Vinodolskog zakona?*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, vol. 5, 1963., str. 454).

¹³⁸ “Ozbiljan je nedostatak u predavanjima profesora, što ne obuhvaća tokom školske godine svu materiju, tj. pravnu povijest naroda FNRJ, već obrađuje isključivo pravnu povijest Hrvata i to do godine 1102. Raspoloživa knjiga i skripta istog profesora, također obrađuje samo pravnu povijest Hrvata i to do XII. vijeka. Nastojće se preko nastavnčkog vijeća i kritike da mu se ukaže na neophodnost predavanja pravne povijesti i ostalih naroda FNRJ.” (Matković, *op. cit.* u bilj. 131, str. 228; vidjeti i Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 40, 205 – 209).

¹³⁹ *Ibid.*, str. 239 – 243.

kada je njegov društveni položaj bio već potpuno neupitan, pri čem se kontinuirano i sasvim otvoreno izjašnjavao kao svojevrsni konceptualni obraćenik, kojega je upravo marksistički okvir (kao intelektualni pandan socijalističkoj revoluciji i federativnom preustroju Jugoslavije) izveo iz “idealističkoga” odnosno “empirijskoga” bespuća, navodno karakterističnoga za prijeratnu teoriju prava i države (“država kao odraz čudoredne ideje”)¹⁴⁰ odnosno teoriju povijesti (“nepovezani ‘niz slučajnosti’, prekidan povremenim kataklizmama”).¹⁴¹

Kako se može nazrijeti iz početnih poglavlja, iz kojih je jasno da je i u mladim danima Kostrenčić “realistički” uzimao u obzir onu komponentu prava koja se može označiti kao izraz određenih interesa proizišlih iz društvenoga konteksta, u tomu dijelu obrat se iz naknadne perspektive i ne čini tako izražen, posebice ako zanemarimo zaoštrena skripta iz 1947. i 1953.¹⁴²

Nešto veću promjenu, rekli bismo, doživjeli su njegovi pogledi na historiografiju i općeniti tijekom povijesnih zbivanja, no i tu valja imati na umu da je svojevrsan zakonomjerni razvoj dopuštao još 1919. te da ga od prilično neodređene polikauzalne raščlambe do uvjerenja o presudnosti “ekonomskih faktora” za razumijevanje činjeničnoga supstrata nije morao dijeliti veliki epistemološki ili ideološki, već možda i sasvim mali – psihološki – korak, korak povratka k smirujućoj hegelovskoj baštini, iz čijega se okrilja u mladosti tako skeptičko-pragmatički emancipirao.

Zacijelo srodnom vjerom da prikaz takvih metodoloških (dis)kontinuiteta može koristiti i današnjim pravnim povjesničarima, suočenima s brojnim strukovnim, ali i društvenim izazovima u našem nestalnom svijetu, za kojega se čini da i nije tako blizu kraju povijesti, završit ćemo ovaj rad.

¹⁴⁰ Npr. “Ja sam mnoge godine radio, polazeći s idealističkog stajališta, na historije [sic!] države i prava, a da nisam znao, što je država, a što pravo u njihovoj suštini. Uzalud sam tragaao, badava se trudio da otkrijem tu ‘tajnu’, dobro znajući, da neki istinski i plodonosni naučni rad na historiji države i prava upravo i nije moguć bez te spoznaje. Na taj sam način počeo gubiti i vjeru u svoj predmet. A marksizam mi je jednim mahom otkrio tu ‘tajnu’, što je država, a što pravo, istinu jednostavnu, kao što je svaka istina jednostavna. Stekao sam opet vjeru u svoju staru nauku. Mnoge su mi njezine činjenice bile poznate, ali ih ja nisam pravilno shvaćao, niti sam ih pravilno povezivao. Marksizam mi je omogućio nova sagledavanja i pravilne sintetičke asocijacije.” (Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 7, str. 76 – 77).

¹⁴¹ Kao njezina ogledna predstavnika uzimao je djelo britanskoga povjesničara Ch. Omana *On the Writing of History* (1939.). Npr. Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 5, str. 75 – 76.

¹⁴² Među ostalim, još u otvorenom pismu američkom povjesničaru W. S. Vucinichu autor je nekritičku recepciju sovjetskih autora u prvom poratnom razdoblju usporedio s primanjem krivotvorenoga novca. (Kostrenčić, M., *Gospodin profesor Wayne S. Vucinich*, *Historijski zbornik*, vol. 4, br. 1-4, 1951., str. 424. O tomu i Najbar-Agičić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 267 – 268).

Summary

Filip Hameršak *

METHODOLOGY OF LEGAL HISTORY IN THE WORKS OF
MARKO KOSTRENČIĆ

Educated in Zagreb, Prague, Warsaw, Cracow, Lemberg and Wien, Zagreb Faculty of Law professor and later academician Marko Kostrenčić (1882 – 1976), the head of the newly founded department (in 1911) and the first teacher of Croatian legal history as a separate course, did not have an easy task. Apart from the general issues concerning the status of social sciences and even epistemology as such at the beginning of 20th century, his was to face the significant lack of previous systematic research within national confines. Although his mentor Milivoj Maurović (1859 – 1926), who taught Croatian legal history as a part of general and Slavic legal history courses did make some advances from previous romanticist and Hegelian framework found in the earlier approach of Josip Pliverić (1847 – 1907) or Jaromir Haněl (1847 – 1910), including an informative overview of medieval sources, Kostrenčić's lectures and writings of 1910s and 1920s had a founding significance.

*Presenting a “genetic” approach to legal history, aimed at explaining not only how but also why law evolves as it does – most notably in his 1919 and 1923 textbooks – he stressed importance not only of traditional legal dogmatic interpretative methods as well as general ways of studying past, but also of sociology (represented by É. Durkheim), basing his broader epistemological framework on the various influences of Neokantianism and Pragmatism, with H. Vaihinger's 1911 book *Die Philosophie des Als Ob* being directly acclaimed as a much needed supplement to the legal-theoretical views held by R. Jhering and H. Kantorowitz.*

Therefore, in Kostrenčić's view, the task of legal historian was to gradually advance from the publication of sources and partial research to broader synthesis, sometimes even using vaguely, that is to say pragmatically defined operating legal concepts, including not only written, state, statutory etc. law, but also popular, customary one; in that light, apart from introductory, methodological chapters, his earlier work encompassed rather a small number of legal institutes and monuments of Croatian Middle Ages.

As far as then actual debate on the character of various sciences is concerned, Kostrenčić did not negate a possibility of establishing some universal laws in the field of legal history, but his insistence on the importance of singularities suggests that he

* Filip Hameršak, Ph. D., Senior Assistant, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

probably understood them closer to trends or tendencies. However, general trend of history for him, arguably, was not that of unlimited progress, not only because he stated that legal institutes tend to lose their functionality as a result of human actions, but also because of his remarks on the “neverending battle between good and evil”.

After an early retirement in late 1930s, which followed a period of activity within administrative structures of Yugoslav monarchy, Kostrenčić's teaching career was reactivated shortly after the Second World War, in a society dominated by Communist Party and its official ideology. As a result, majority of his texts published in 1947 – 1976 contain significant references on “Dialectic materialism” as a supposedly unique tool for a “scientific” approach to law, society and history.

Although schematic in principle, especially during initial years of the strictly controlled, so called Agitprop culture, this paradigm shift towards a sort of Marxism, present in the majority of Croatian (and Yugoslav) historiographic texts of that time, was by Kostrenčić himself mostly cautiously applied to concrete data, while even his “theoretical” chapters included e.g. stating a two way relationship between legal “superstructure” and economic “basis”, importance of popular customary law (which, as he noted, eschewed dogmatic definition of law as the will of ruling class), positive remarks on methodology of “bourgeois” historiography or philosophers like Schopenhauer, Nietzsche etc.

After completing his final 1956 textbook on Croatian State and Legal History during Middle Ages, which came much closer to a synthetical overview centered on the processual changes in social structure, several shorter Kostrenčić's texts now reflected on a kind of gradually refining philosophy of history, predicting a unification of mankind in a “socialist” community, described in Marxist but non-dogmatic terms.

All in all, existing sources do not allow firmer conclusions on Kostrenčić's motives for described change in his publicly held methodological views. It was probably conformist to a degree, and as such could be explained within scope of lesser evil doctrine, enabling intellectualls under repressive regimes to “save” the core of their research practices. On the other hand, as Kostrenčić continued to vary his positive views on a sort of Marxism much longer then overall situation demanded, if taken together with his claims on the deficits of other theories of law, history and historiography – moreover, all the way through the postwar period he overtly described himself as a kind of methodological convert – and his earlier stressing of the social component of law (conflicting interests etc.), elements of continuous, intrinsically motivated development can also be traced.

Keywords: legal history, historiography, textbooks, methodology, Faculty of Law Zagreb

